

Pécsi Tudományegyetem
Földtudományok Doktori Iskola

**A MAGYARORSZÁGRA IRÁNYULÓ HORVÁT
MIGRÁCIÓ A 16-18. SZÁZADBAN**

PhD értekezés tézisei

Kitanics Máté

Témavezetők:

Dr. habil. Pap Norbert

Dr. habil. Sokcsevits Dénes

Pécs, 2014

A doktori iskola címe:

Vezetője:

PTE Földtudományok Doktori Iskola

Dr. Dövényi Zoltán DSc, egyetemi tanár,
PTE TTK Földrajzi Intézet,
Társadalomföldrajzi és Urbanisztikai
Tanszék

A doktori témacsoport címe:

Vezetője:

Történeti és politikai földrajz

Dr. Dövényi Zoltán DSc, egyetemi tanár,
PTE TTK Földrajzi Intézet,
Társadalomföldrajzi és Urbanisztikai
Tanszék

Az értekezés tudományága:

Témavezetők:

Történeti földrajz

Dr. habil. Pap Norbert, tanszékvezető
egyetemi docens, PTE TTK Földrajzi
Intézet, Politikai Földrajzi, Fejlődési és
Regionális Tanulmányok Tanszéke

Dr. habil. Sokcsévits Dénes, Zágrábi
Magyar Intézet, igazgató

1. BEVEZETÉS, PROBLÉMAFELVETÉS

A disszertáció írójában mintegy negyed százada tudatosult, hogy családja nem magyar származású. Ezt követően – már az egyetemi évei alatt – előbb egyszerűen lelkesedésből, majd tanulmányai segítségével egyre inkább célirányosan kezdett foglalkozni a 16-18. század folyamán Magyarországra beköltöző horvát népcsoportok eredetével, migrációs mozgásaival, szállásterületük változásaival.

Déli szomszédaink, közülük is kifejezetten a horvátság magyarországi bevándorlását, letelepedését, az elmúlt egy évszázadban több kutató is vizsgálta. Ezeknek a munkáknak a sajátossága volt ugyanakkor, hogy szinte kivétel nélkül kifejezetten egy-egy horvát népcsoportra fókuszáltak. Ennek a szemléletnek természetesen több okát is felsorolhatjuk.

Az egyik ilyen ok a trianoni békediktátum okozta területi változásokban keresendő, amely a történeti Magyarország horvát népcsoportjainak szállásterületeit erőteljesen szétszabdalta. Különösen igaz ez a nyugat-magyarországi vagy gradistyei, valamint a bácskai horvátság, de a zalai és a baranyai horvátok tekintetében is. Természetesen ez azzal is együtt járt, hogy az 1920-as évektől sorra születtek az egyes horvát népcsoportokkal foglalkozó olyan munkák, amelyek kifejezetten csak magyar, német, szlovák, szerb vagy éppen horvát nyelven íródtak. Mindez pedig az idő előrehaladtával egy másik számba vehető okként azt is jelentette, hogy az egyes kutatók a hiteles forrásfeltáráshoz és vizsgálatokhoz szükséges további nyelvek ismerete nélkül, több horvát népcsoportra kiterjedő szintetizálásra, elemzésre nem vállalkoztak. Sőt, olykor az egyes népcsoportok esetében a jelenlegi határokon túlnyúló vizsgálatokra sem.

Szintén ebbe a sorba illeszkedik az a hazánkban még mindig erőteljesen jelen lévő, elsősorban történészek között elterjedt beidegződés, amely szerint a szerző az egyes vizsgálatok tekintetében messzemenően igyekszik elkerülni a kockázatokat. Ennek megfelelően a kutató rendszeresen egy területileg igen szűk mezsgyét választ nem túl tág időintervallum mellett, vagyis mélyfúrást végez. Ezen gondolkodás mentén minimalizálhatók a tévedési lehetőségek, elkerülhető a valódi megmértetés, már csak azért is, mert az adott szerző tűnik, tűnhet a legjáratosabbnak az elemzett területen. Ezeknek a mélyfúrásoknak ugyanakkor véleményünk szerint szélesebb területi és időbeli összehasonlítás, folyamatértékelés nélkül önmagukban meglehetősen kevés a hozadékuk.

Disszertációnkban, de az elmúlt években kutatásaink során is az előbbiekkal ellentétben a történész és geográfus gondolkodást igyekeztünk ötvözni, úgy is fogalmazhatnánk, hogy próbáltunk igazodni a 19. században és a 20. század első felében még természetes, az említett tudományágak művelőire jellemző interdiszciplináris szemlélethez. Ez esetünkben kiemelten a térbeli és időbeli együttes látásmódra való törekvést, valamint a generalista és specialista szemléletmód közötti egyensúlyozást jelentette.

Az előbb említett szemléletmódunkkal végzett vizsgálataink során fogalmaztuk meg hipotézisünket, amely szerint az egyes helyben kiforró, más etnikumokat is magába olvasztó horvát népcsoportok Magyarországra történő migrációja jóval bonyolultabb és összetettebb folyamat, mint azt általában az eddigi kutatások során bemutatták. A migrációs mozgatórugók széles, egymással gyakran összefüggő spektrumával találkozhatunk. Korszakunkban a képlékeny viszonyok miatt a letelepedési folyamat többször megakadt, lecsendesedett, majd újratekintődött, általában a kontinuitás kimutatható jelenléte mellett. A megtelepedés kezdeti szakaszaiban a letelepedési területet figyelembe véve egyfajta belső hullámmászás, helykeresés figyelhető meg. Bizonyos horvát népcsoportok tagjai esetében ezen túl egyes rövidebb, de jelentősebb változásokkal járó időintervallumokban nagyobb távolságokat is átfogó migrációs átmozgásoknak lehetünk tanúi.

Munkánkban a fentebb leírtakat szem előtt tartva arra tettünk kísérletet, hogy a horvátság magyarországi bevándorlását és letelepedését folyamatában, a kapcsolódó balkáni

migrációs mozgásokkal együtt, egészében tárjuk fel úgy, hogy az egyes népcsoportok tekintetében – többek között levéltári kutatásokkal kombinált – mélyfúrásokkal mutassunk rá a jellemző sajátosságokra.

2. A VIZSGÁLATOK IRÁNYAI, A DISSZERTÁCIÓ CÉLKITŰZÉSEI

A 16-18. században vizsgálati térségünkben olyan mélyreható változások játszódtak le, amelyek a politikai földrajzi, etnikai és társadalmi viszonyokat alapjaiban változtatták meg. Az Oszmán Birodalom előretörésével a Magyar Királyság, mint egykori önálló regionális középhatalom megszűnt létezni. A maradék nyugat-magyarországi területek a továbbiakban védelmi céllal egyfajta pufferzónaként, keleti bástyául szolgáltak a Habsburgok számára, miközben a szintén megmaradt északi területek bányái, bányavárosai a védekezés magas költségeihez járultak hozzá. A szétszabdalt ország középső részén a frontvonalak a kiépített végvárrendszerek mentén merevedtek meg, keleten Erdély pedig oszmáni vazallusállamként funkcionált.

Korszakunk elején a török expanzió a Balkán-félsziget viszonyait oly mértékben bolygatta fel, amelyre a 6-7. századi avar-szláv inváziók óta nem volt példa. Az expanzió hatása részben a Kárpát-medencében csapódott le a nagyobb számú szerb, vlach és horvát, illetve a kisebb számú albán, valamint bolgár népesség beáramlásával, megtelepedésével. A balkáni menekültek egy része a védettebb, Habsburg fennhatóság alatti területeken keresett menedéket az ország középső részéről migrálókkal együtt. Ezzel párhuzamosan az Oszmán Birodalom az általa elfoglalt magyarországi területeken, „oszmáni nemesség” jelenléte mellett hozzálátott a megfogyatkozott lakosság pótlásához. Ennek megfelelően a végvárrendszer mindkettő oldalán ott találjuk a délszláv és vlach népességet, nem csak a jobbágyok és rája parasztok, de a nemesség és a polgárság (kereskedők, kézművesek) képviselőiben is.

Disszertációnk legfőbb célkitűzése volt, hogy a fentebb vázolt keretek között átfogó képet adva, összefüggéseiben mutassa be a migráció mozgatórugóit és folyamatát a 16-18. században a Balkán-félsziget és a Kárpát-medence viszonylatában úgy, hogy a legfőbb hangsúlyt a horvát migrációra fordítja. Mindezen célok elérése közben számos rész cél elérését, megvalósítását tartottuk szükségesnek, ezek közül a legfontosabbak a következők voltak:

- *A Balkán-félsziget tekintetében a római kor időszakától kezdve a középkorig tartó etnikai és migrációs fejlődéstörténet felvázolása.* A megnevezett cél képezte a 16-18. századi migrációs kutatások alapjait, mivel általa világos képet nyertünk a vizsgálati korszakunkban a Kárpát-medencébe migráló etnikumok, népek korai balkáni mozgásairól, betelepüléséről, szállásterületének változásairól. A cél abszolválásával választ kaphattunk arra, hogy a Balkán és a Kárpát-medence térségének az idő előrehaladtával változik-e az egymáshoz való migrációs viszonya, milyen hosszan élnek egyes migrációs csatornák, beszélhetünk-e egyes etnikumok, népcsoportok esetében „korai” és „késői” migrációs hullámokról.
- *Az Oszmán Birodalom térnyerése, a Magyar Királyság meggyengülése, majd az oszmáni visszaszorulás térségi migrációra gyakorolt hatásai összefüggésének feltárása.* A migrációs folyamatok, a motivációk megértésének feltétele az Oszmán Birodalom Gallipoli elfoglalását (1354) követő folyamatos európai terjeszkedésének és berendezkedésének, a politikai földrajzi viszonyok átrendeződésének számbavétele. Ezzel párhuzamosan válik fontossá a Magyar Királyság meggyengülésének, feldarabolódásának bemutatása azzal, hogy a hódításig fennálló core area (Székesfehérvár-Buda-Esztergom), ezzel együtt az államigazgatási funkciók részben az ország északnyugati részére (Pozsony), részben az országhatáron túlra helyeződnek át (Bécs). A visszafoglaló háborúk és a 17. század végi, 18. századi eleji békekötések konszolidálják a helyzetet, lezárják az

erőteljes migrációs folyamatok jól körülhatárolható szakaszát, miközben az államhatár ismételt délre tolódása és a Határörvidék kialakítása alapjaiban teremt új helyzetet.

- *A szerb-vlach, illetve albán, bolgár és krassován koraiújkori migrációs áramlások feltérképezése, a horvát migrációra vonatkozó összefüggések-különbségek és kapcsolódási pontok feltárása.* A felsorolt etnikumok közül a magyar tudományosság a legtöbb információval a szerbekről rendelkezik, az albánokkal, vlachokkal, bolgárokkal és krassovánokkal kapcsolatos ismeretek kevésbé mélyek. Ebben a kontextusban a legérdekesebb szerepet a vlachok játsszák, akiknek jól elkülöníthető korai és kései migrációs áramlásai is elérték a Kárpát-medencét. A horvát migrációs mozgásokat nem célszerű önálló folyamatként ábrázolni. Éppen ezért szükségesnek tartjuk azok elhelyezését egy olyan nagyobb rendszerben, amely alkalmat szolgáltat a közös mozgatórugók, együttmozgások, etnikai keveredések, illetve a különbségek feltárására.
- *A magyarországi horvát népcsoportok „tematizálása”, a népességkibocsátó térségek meghatározása a horvátok tekintetében, a migrációs irányvonalak, a magyarországi lecsapódási területek számbavétele és jellemzői.* A hazai szakirodalom alapján eddig képlékenynek nevezhető „tematizálás” mellett a disszertáció igen fontos feladata volt, hogy meghatározza azokat a térségeket, amelyekről az egyes horvát népcsoportok érkeztek, mindeközben feltárja a hosszabb ideje élő vagy éppen az aktuális erőviszonyváltozások miatt felértékelődött migrációs irányvonalakat, csatornákat. A folyamat részét képezte a magyarországi lecsapódási területek számbavétele, ezek kiterjedésének, alakulásának – és esetleges migrációs összefüggéseinek – meghatározása a kérdéses 16-18. századi időintervallumban.
- *Az érkezést követő, szűkebb területet felölelő belső hullámvás, illetve a nagyobb távolságokat átfogó migrációs átmozgások feltérképezése az egyes horvát népcsoportok esetében.* A disszertáció célja, hogy rámutasson, egyes horvát népcsoportok esetében a megtelepedést követően is került sor kisebb vagy nagyobb távolságokat átfogó mozgásokra. Ezeknél az országhatáron belüli áramlásoknál igyekeztünk feltárni az okokat (katonai szerepvállalás, fenyegetettség, háborús helyzet, kedvezőbb körülmények stb.) és irányokat is. Ebben az esettanulmányaink is segítségünkre voltak.
- *Egyes horvát népcsoportok esetében primer forrásokon alapuló migrációs esettanulmányok kidolgozása, amely az adott népcsoportra vonatkozóan eddig fel nem tárt, speciális információkat hordoz.* Doktori értekezésünk új részeredményeihez reményeink szerint ezek az esettanulmányok jelentősen hozzájárultak. Az esettanulmányok csak azoknál a horvát népcsoportoknál kerültek kidolgozásra, ahol többletet adtak az általunk leírtakhoz, illetve ahol segítségükkel tételesen cáfolhattunk és igazíthattunk ki korábbi tudományos teóriákat. Az egyes esettanulmányok úgy kerültek felépítésre, hogy sem módszertanilag, sem témájukban ne fedjék egymást, egy-egy migrációs szegmenst, részterületet öleljenek át. Ennek megfelelően a gradistyei horvátoknál egy horvát eredetű család migrációs mozgásait térképeztük fel és megvizsgáltuk, azok hogyan illeszkednek a disszertáció során rekonstruált áramlási csatornába. A bácskai bunyevácok-sokácok esetében a Rákóczi-szabadságharcra összefüggő, adóösszeírásokon alapuló kontinuitás-vizsgálatot végeztünk annak érdekében, hogy eldönthessük, a szabadságharc előtti és azt követő időszak bajai délszláv népessége kontinuum-e vagy sem.

Véleményünk, hogy a célok elérése esetén a disszertáció nem csak a történeti múlt feltárásához, történeti folyamatok megértéséhez járulhat hozzá, de gyakorlati hasznot jelentő eredményeket is hozhat. A migrációs kutatások napjainkban reneszánszukat élik. Számos kutató, tudományos intézet foglalkozik önálló szakterületként nemzetközi migrációs folyamatok, migrációs politikák elemzésével, demográfiai és migrációs kockázatok felderítésével. A történeti dimenziók számbavétele a Balkán-félsziget és a Kárpát-medence viszonylatában segíti a mozgatórugók és a motivációk feltárását, az említett jelenkori

migrációs folyamatok alaposabb megértését, de az előrevetített modellezést is.

A Balkán a magyar külpolitikai törekvéseket figyelembe véve évszázadok óta az a terület, amelyre az ország földrajzi elhelyezkedésénél, erejénél és képességénél, illetve felhalmozott tapasztalatánál fogva jelentősebb hatást gyakorolhat. Utóbbi képességében a térséget tekintve elsősorban Görögországgal és Ausztriával rivalizálhat.

Horvát szomszédunkkal az elmúlt valamivel több mint kettő évtizedben, kisebb súrlódásokat leszámítva sikerült jószomszédi viszonyt kialakítani. Ebben nagy szerepet játszott a magyarországi horvát és a horvátországi magyar kisebbség, illetve az a kétoldali politika, amely lehetővé tette mindkettő országban a fennmaradáshoz szükséges kisebbségi intézményrendszer kiépülését.

A történeti dimenzió vizsgálatát a két állam viszonylatában rendkívül fontosnak tartjuk, ennek természetesen csak egyik szegmense disszertációnk témaköre. Mindazonáltal az említett horvát kisebbséggel kapcsolatban és egyben disszertációnk aktualitásának és hasznosságának megértése kapcsán, hadd villantsunk fel az elmúlt évekből egy igen fontos példát.

2006-tól kezdődően heves indulatokat váltott ki az a Bajáról szervezett törekvés, amelyet a bunyevácok önálló nemzetiségként való elismertetéséért indítottak. A törekvés egyelőre úgy tűnik megbukott, és ebben jelentős szerepük volt azoknak a szakembereknek, akik a közelmúltban a bunyevácok etnogenezisével, migrációjával, történetével foglalkoztak, tanulmányokat, tudományos értekezéseket írtak. Úgy véljük ezek hiányában, következményként pedig egy esetlegesen a horvát fél számára kedvezőtlen döntés esetén, a probléma államközi szintre lépett volna, amelyből hasznot kizárólag a bunyevác önállóságot támogató Szerbia és a hazai „etnobizniszben” érdekelt csoportok remélhettek.

3. A TÉRBELI LEHATÁROLÁS ÉS IDŐINTERVALLUM-VÁLASZTÁS KÉRDÉSE

3.1. A terület- és időválasztás indokai

Munkánk témájából adódóan területi keretként a Balkán-félsziget nyugati részén elhelyezkedő Boszniát, Hercegovinát, Szlavóniát és Horvátországot (Dalmáciával együtt), illetve a történeti Magyarország Nyitra vármegyétől az ország nyugati, majd déli részein át a Tiszáig húzódó, valamint a Duna mentén Szentendrétől nyugóló területét választottuk.

A területi keret kijelölésének részben szubjektív okai voltak. A magyarországi Kitanics vagy Kitanics család az Oszmán Birodalom előretörése során a 16. század közepén volt kénytelen elhagyni a Zrínyiek által birtokolt Una menti Kosztajnicát. A família előbb Nyugat-Magyarországon telepedett le, itt egyik ága nemességet nyert, majd a visszafoglaló háborúkat követően az újra integrált „Délvidéken” látott el kamarai igazgatási feladatokat. A 17. század végén a család egyes tagjai polgárjogot nyerve Pest belvárosában vertek rövid időre gyökeret, miközben a főág az 1600-as évek végétől a bajai polgárság sorai között találta meg helyét. Számunkra tehát egyetlen családban egyesült a gradistyei, a bunyevác és a Duna menti horvátok története úgy, hogy tagjaik között viszonylag széles spektrumon tanulmányozhattuk a horvát nemesek, katonák, kereskedők és kézművesek társadalmi helyzetét, szerepvállalását és lehetőségeit. A családtörténeti vizsgálatok így értelemszerűen szélesedtek ki az idő folyamán valamennyi horvát népcsoportot érintő mélyebb történeti és migrációs kutatásokká.

Az objektív tényezők számbavételénél meg kell említenünk, hogy nem véletlenül esett a választásunk a 16-18. század időszakára. Ez az időszak ugyanis migrációs szempontból rendkívül aktív, vizsgálati térségünkben erőteljes népességmozgásokra került sor. Ezek a változások a magyarság sorsának alakulása szempontjából akár drámainak is nevezhetők. A lakosság száma a főként magyarok lakta centrumterületen jelentősen megfogyatkozott. A frontvonalak és a harcok állandósulása miatt a maradék területek népessége pedig képtelen

volt a nyugalmi időszakok népességfejlődésének produkálására, miközben a korábban is soknemzetiségű Kárpát-medence területére nagy számban áramlottak be nem magyar ajkú etnikumok. Bár nyilvánvaló hiba lenne a 20. század első felére kialakult etnikai arányokért, állapotokért kizárólag az Oszmán Birodalom terjeszkedését és magyarországi berendezkedését felelőssé tenni, kétségtelen tény, hogy a délszláv-vlach népesség északabbra tolódása, a centrumterület magyar vérvesztése és a perifériák etnikumainak védettsége, együttesen jelentősen hozzájárult a magyar etnikum kisebbségbe szorulásához. Ezen pedig már 1920-ig az 1850-es években megindult, magyarok számára kedvező folyamatok sem voltak képesek változtatni.

A területválasztás keretét további objektív elemek is erősítették. Tágabban szemlélve a Balkán-félsziget az, ahol a múltban és a jövőben is hazánk érdemi külpolitikai és gazdasági tevékenységet, „expanziót” fejthet ki. Ennek oka, hogy Magyarország a közös történelem és a földrajzi elhelyezkedés miatt képes megérteni azokat a társadalmi, gazdasági és politikai folyamatokat, amelyek a térségben zajlanak. Az 1990-es évek elején, tehát a közelmúltban háborúval kísérve indult meg az a politikai földrajzi fragmentálódási folyamat, amelynek eredményeként jelentősen átrajzolódott a tőlünk délre eső térség térképe. A hibernált nemzetfejlődés megkésve, régi-új államokat szült, a folyamat pedig a 2000-es években is tovább folytatódtott.

Az 1992 és 1995 között zajló délszláv háború, de az 1999-es koszovói válság és a 2001-es macedóniai események is jelentős, több százezer embert érintő népességmozgásokat indukáltak. A délszláv háború során szűkebb vizsgálati területünkről, Horvátországból jelentősebb számú magyar és horvát érkezett Magyarország területére. Egy részük átmeneti tartózkodás után Nyugatra távozott, más részük azonban hosszabb időre vagy végleg hazánkban telepedett le. A horvát menekültek akár korábban, most is előszeretettel választották azokat a településeket, ahol már éltek horvátok, ezzel együtt adott volt olyan kisebbségi infrastruktúra, amely megkönnyítette életüket, beilleszkedésüket. Akár a régmúltban, ezekben az években is láthattuk, a legrövidebb időn belül a legnagyobb tömegeket a háborúk, a háborús fenyegetettség érzése képes megmozgatni.

A mai és közelmúltbéli események a történeti folyamatok feltárása nélkül nem érthetők, de ahhoz is hozzájárulnak, hogy bizonyos történések alapján prognosztizálni tudjunk. A prognosztizációhoz pedig a tapasztalatok alapján hozzátehetjük, aligha történhet úgy a tőlünk délre eső területeken bármilyen háborús konfliktus, természeti vagy humanitárius katasztrófa, hogy annak migrációs hatásai Magyarországon átmeneti vagy állandó jelleggel ne érvényesüljenek.

3.2. A vizsgálati terület lehatárolása

Tágabban értelmezett vizsgálati területünk a Balkánt és a Kárpát-medencét érinti. Amennyiben ezt a több szempontból is egymással erőteljes kapcsolatban álló térséget együttesen szemléljük, úgy jól látható, a Balkán lehatárolása jóval problematikusabb, mint a világosabb természeti határokkal bíró Kárpát-medence elhatárolása.

A Balkán természetföldrajzi szempontú megközelítésében elsősorban az egyre szélesedő félsziget északi határának kijelölése jelent nehézséget. Ebben a viszonylatban leggyakrabban a Duna-Száva vonal jön szóba markánsabb határként, esetenként a Kulpával, Isonzóval kiegészülve. Amennyiben politikai földrajzi szempontból vizsgálódunk, úgy azt mondhatjuk, napjainkban a Balkán olyan térkategória, amelyet az ahhoz sorolt országok alkotnak. Értelemszerűen egy adott időmetszetben vagy tágabb időintervallumot átfogva, illetve a vizsgáló szubjektív és objektív értékítélete alapján kiterjedése folyamatosan változhat.

Ez a felfogás véleményünk szerint számos buktatót rejt, mivel úgy véljük, meglehetősen sematikus területileg a Balkán teljes államképződmények összességéhez való

kötése. Disszertációnknak nyilvánvalóan nem tartozott a céljai közé lehatárolás kérdésében az állásfoglalás. Azt azonban jelezzük, úgy véljük, többek között éppen a középkor végi és koraujkori török előretörés, a magyarányú északi, északnyugati migráció, a Határőrvidék kialakítása, majd az I. és II. világháborút lezáró békekötések határváltozásai következtében a hangsúlyozottan nem vonalszerű, hanem széles sávként (limes) felfogható balkáni határ államhatárokon, vagyis állami egységeken belül húzódik. Igaz ez nemcsak Románia vagy Szerbia, de Horvátország esetében is.

Ebben a tágabban szemlélt területi kontextusban az Orsovától Pozsonyig a Kárpátok lánchegységeivel, nyugaton az Alpok nyúlványaival, míg délen a Száva-Duna (és Una) vonala által körülírható Kárpát-medence és a történeti Magyarország határai lényegében egybeesnek azzal, hogy az egykor szélesebb sávot átfogó déli határ az Oszmán Birodalom északi irányú hódítása miatt szorult vissza annak belső vonalára. Ez a belső vonal pedig tulajdonképpen a Duna, a Dráva és a Száva szalagszerű árterületeit fogja át.

A tágabb vizsgálati területet szemlélve tehát összefoglalva megállapíthatjuk: vizsgálatainkat tekintve ebben a dimenzióban a legfontosabb, hogy a Balkán északi irányban éles természeti és politikai határokkal nem rendelkezik, a Kárpát-medence pedig éppen déli irányban védtelenebb, itt támaszkodik könnyebben átjárható folyóvölgyekre. Kutatásainkat tekintve így a Duna alsó folyásától az Alföld irányába tartó dunai útnak, az ezt és a balkáni területeket a „Via militaris” mentén becsatornázó Morava-kapunak, illetve a dalmáciai, boszniai, szlavóniai területek migránsait áteresztő Dráva és Mura-kapuknak volt kiemelt jelentősége.

A szűkebben vett kutatási-vizsgálódási területünk alapjául Boszniát, Hercegovinát, Horvátországot és Szlavóniát, illetve a Magyar Királyság nyugati és déli végeit, valamint a Duna menti területeit választottuk. A magyarországi lecsapódási területek kiterjedésének mélyebb elemzését itt nem tartjuk szükségesnek. Úgy véljük elegendő megjegyezni azt, hogy a horvátok által megcélzott területek egy része oszmáni, más része Habsburg fennhatóságot jelentett. Kiegészíthetjük ez utóbbit azzal, hogy a 16-18. századi migrációnak köszönhetően kialakuló horvát élettér nem az egykori határainkon végződött. Ez ugyanis nyugaton behatolt Alsó-Ausztriába a Bécsi-medence területére, illetve – a Morava-kapu ellenpólusaként – a Morva-kapun átcsapva egészen Morvaország déli részéig terjeszkedett, ahol a Morva jobb oldali mellékfolyója, a Thaya mentén halt el.

A befogadó térséggel szemben, a kibocsátási területeket azonban érdemes görcső alá venni, mivel azok az idő folyamán kiterjedésükben változtak, határaik erős mozgásban voltak, mindemellett pedig kapcsolatot mutattak a kibocsátott népesség etnikumával és elnevezésével is. A korai, tengermelléki horvát állam az Adria mentén hosszan elnyúlva az egykori antik Liburnia és Dalmácia területén alakult ki. Határa északnyugaton az Isztriai-félszigeten futó Raša folyóig, délkeleten a Cetináig, vagyis a narentánok földjéig terjedt, miközben északon az Avar Kaganátussal volt határos. A 9. század végére a horvátok földje keleten a Bosna folyóig és a Vrba alsó folyásáig, míg északon a Kulpa, az Una és a Vrba középső folyásig előrenyúlva, a keleti frank függésben álló Pannon Horvátországgal lett szomszédos. A 11. századtól a Karantániától a Dráváig terjedő Szlavóniát is magában foglaló Horvátország a következő évszázad, vagyis a 1100-as évek legelején lépett perszonalunióra Magyarországgal, annak meglehetősen erős autonómiával bíró tartományává válva. Ezzel párhuzamosan Dalmácia is magyar uralom alá került. 1526-ig a Rijekától a Neretváig terjedő Horvátország, illetve a Zágráb, Kőrös és Varasd vármegyéket felölelő Szlavónia a Magyar Királyság integráns része maradt, miközben Dalmácia az erőviszonyok kedvezőtlen alakulása miatt a 15. század elejétől már a Velencei Köztársasághoz tartozott.

A mohácsi csatavesztést követően az oszmáni hódítás eredményeként mind Horvátország, mind Szlavónia tekintetében csupán keskeny sáv maradt. A török hódításnak, a maradék horvát etnikumú területek elhelyezkedésének, majd a visszafoglaló háborúkat

követően a teljes határörvidéki rendszer kiépítésének együttesen köszönhető, hogy Horvátország az „elnevezéssel együtt északabbra tolódott”, miközben Szlavónia kifejezéssel egyre inkább Pozsega, Verőce és Szerém területét azonosították.

Disszertációnk témájából, tematikájából adódóan Horvátország és Szlavónia mellett ki kell térnünk röviden Boszniára és Hercegovinára is, hiszen korszakunkban jelentős számú horvát, vagy ha úgy tetszik katolikus délszláv népesség érkezett innen a Magyar Királyság területére.

Az először a 10. században említett Bosznia a Bosna és a Vrbas, illetve a Drina folyók között helyezkedett el, míg tőle délre, a Neretva bal és jobb partján elterülve a Neretvai Hercegség (Neretvanska kneževina) és a Zahlumnak nevezett „korai Hercegovina” húzódott.

A kis Bosznia, mint szklavínia magterülete a Szarajevói-medencében összpontosult a Bíborbanszületett Konstantin által megnevezett Katera, vagyis a mai Kotorac, illetve az egyelőre be nem azonosított Desnek települések köré szerveződve. A 10. században horvát és szerb befolyás alatt állt, a 11-12. században területén jobbra Bizánc fősége érvényesült, majd a magyar királyok igyekeztek hatalmuk alá vonni. A 14. századtól sikeresen függetlenítette magát. Uralkodói jelentősen bővítették territóriumát Duvno, Livno és Glamoč karsztmezeivel, tengeri kijáratot nyitottak a Neretva torkolatától a Cetináig terjedő rész meghódításával, majd Humra (Hercegovina) és Popovo polje karsztmezejére is rátették a kezüket, Ragusa közvetlen szomszédjává válva. A 14. század első felében így először egyesült egymással Bosznia és Hercegovina területe. A 14. század végén a Drina és a Lim közötti rész Mileševóval, valamint a hercegovinai, horvát és montenegrói határterületen Trebinje, Konavle és Dravčevica került a bosnyák király fennhatósága alá. A tengeri kijáratot folyamatosan szélesítve és erősítve a Kotori-öbölben Novi (Hercegnovi) városát, a Neretva torkolatánál Brštanik városerődjét építették ki, miközben a szomszédok meggyengülését kihasználva rövidebb időre jelentős horvát és szerb etnikai területekre is kiterjesztették hatalmukat.

A megnövekedett és megerősödött Boszniát az első török támadás 1388-ban érte. Ezt követően mindössze egy év telt el és a rigómezei csata után az offenzívába kezdett Oszmán Birodalom a képlékeny bosnyák államkezdemény erodálásának, meggyengülésének legfontosabb faktorává lépett elő. A boszniai-hercegovinai uralkodók a két erősebb hatalom, a magyarok és a törökök, illetve a helyi főurak szorításában lavíroztak. Az 1448-as török betörést követően Bosznia és Hercegovina szétesése felgyorsult. A végső hódítás 1463-tól vette kezdetét. 1465-ben a törökök elfoglalták Blagajt és Észak-Hercegovinát, a velenceiek pedig a Neretva alsó folyását szerezték meg. Miután Trebinje elesett 1467-ben, a hercegovinai részen csak Novi környékének tengerparti sávja marad szláv kézen, de a törökök 1482-re ezt is meghódították. A boszniai térségben ezzel párhuzamosan 1464-től a Magyar Királyság Észak-Boszniában épített ki ütközőzónaként kezelt pufferzónát. 1465-re így jött létre a Jajcei és a Szreberniki Bánság, egyelőre fenntartva a kapcsolatot a Száva menti boszniai területekkel. Bár a cél a szlavón és horvát térség török terjeszkedés elleni védelme lett volna, a bánságok néhány évtizedes fennállás után 1512-ben és 1528-ban elvesztek. Ezzel balkáni vizsgálati területünk szinte teljes egészé az Oszmán Birodalom részévé vált.

4. A KUTATÁSOK ESZKÖZ- ÉS MÓDSZERTANA

Vizsgálati területünk meglehetősen bonyolult, összetett, a történelem és földrajztudomány határmezsgyéjén mozog, ennek megfelelően kutatásaink során számos módszert alkalmaztunk.

A kiindulópontot számunkra a hazai és nemzetközi, korszakunkkal és vizsgálati területünkkel foglalkozó etnikai és történeti földrajzi, illetve történeti szakirodalom áttanulmányozása jelentette. Ebben a tekintetben az egészszleges kép kialakítását jelentősen megkönnyítette, hogy nem csak a magyar és német, de zágrábi kutatásaink során a horvát és szerb nyelvű munkákat is el tudtuk érni.

A szekunder forrásokon túl a legfontosabb támpontot a felkutatott és elemzett primer források jelentették. Magyar, latin és német nyelvű primer forrásfeltárára elsősorban a Magyar Országos Levéltárban, a Baranya Megyei Levéltárban, a Vas Megyei Levéltárban, a Somogy Megyei Levéltárban és a Bács-Kiskun Megyei Levéltárban, valamint a bajai és a szigetvári plébániákön került sor. A dokumentumok olvasása, pontos elemzése a nyelvtudás mellett megfelelő szintű paleográfiai ismeretet követelt meg, amelyet tanulmányaink során és hosszabb ideje folytatott levéltári kutatásainkkal igyekeztünk megalapozni. A források egy részét helyben dolgoztuk fel, másik részét Interneten keresztül értük el. Az elmúlt másfél évben ugyanis jelentősen megkönnyítette az összeírásokra, urbáriumokra vonatkozó vizsgálatainkat, hogy a Magyar Országos Levéltár az 1715-ös, 1720-as és 1767-es adóösszeírásokat, akárcsak az *Urbaria et Conscriptiones* anyagait az Arcanum Adatbázis Kft-vel digitalizáltatta. Ennek köszönhetően azok az eredeti források is elérhetővé váltak számunkra, amelyeket korábban nem szereztünk be. Az eredeti adóösszeírásokat, urbáriumokat elsősorban kettő dologra használtuk fel. Anyakönyvi kutatásokkal kiegészítve segítségükkel a névelemzés módszerével állapítottuk meg egy-egy adott település lakosságán belül a horvátok számát, az idő előrehaladtával pedig az etnikumra vonatkozó gyarapodást vagy éppen csökkenést, a kontinuitás fennállásának tényét vagy hiányát. Ezeknél a vizsgálatainknál egyszerű statisztikai-matematikai módszereket alkalmaztunk. Ezen túl egyes urbáriumok arra is alkalmasak voltak, főként a katonaviselt délszláv családfők, férfiak esetében, hogy a migráció irányát nyomon kövessük segítségükkel, illetve a településekre vonatkozóan gazdasági és egyéb, többek között a telepítéssel, újratelepítéssel kapcsolatos információkat tartalmaztak. Szintén ebben a csoportban kell megemlítenünk azokat az eddig még fel nem kutatott, publikálatlan tanúvallomásokat, amelyeket a szigetvári protocollumok anyagai között találtunk, és amelyek segítségével a 17. századi török kori állapotokat, a keresztény délszláv lakosságot illetően nyertünk adatokat.

A primer vizsgálatok további fontos dokumentumcsoportját alkották az egyházi anyakönyvek (Baja, Csepel, Tököl, Törökbálint, Érd, Ercsi, Perkáta, Tabán, Pest belváros, Eszék stb.), amelyek kutatását a Magyar Országos Levéltár Óbudai Mikrofilmrészlegén, valamint a bajai Szent Antal Ferences Templomban végeztük el. Az anyakönyvek tanulmányozása több oldalról is hasznosnak bizonyult. Egyrészt sikerült elmélyedni általuk a 17-18. században használt, délszlávokkal kapcsolatos terminológiában (rác, illír, dalmata stb.), valamint az egyes népcsoportokra vonatkozó horvát névanyagban. Ez utóbbi rendkívül fontos alapot jelentett az említett migrációs névelemzések során. Másrészt segítségükkel arra is választ lehetett kapni egy-egy közösség esetében, hogy ki honnan érkezett, milyen migrációs mozgásban vett részt. A migrációs áramlásokra vonatkozóan jellegükénél fogva a legfontosabb információkat az egyházi anyakönyvek között is a házassági anyakönyvek hordozták, ugyanis a házasságok nevéén, életkorán, állapotán (*viduus, vidua, juvenis, virgo*) és olykor nemzetiségén (*natio Germanica, Croata, Rasciani* stb.) túl, igen gyakran feltüntették a tágabban értelmezett származás (*ex Bosnia, ex Pannonia, ex Croatia, ex Backa* stb.) vagy az eredet pontos helyét is (*de Kopilovatz, a Baya, ex Belgrado, a Livno* stb.). Az anyakönyvekben felkutatott vezetéknevek más része a korszak gyakorlata szerint magában hordozta a migráns korábbi lakóhelyét (Bajác, Osztrogonác, Lipovác, Pestalics, Szriemac, stb.), így önmagában is támpontul szolgált a migrációs kutatásokra vonatkozóan. Az anyakönyvekben szereplő helynevek, lakóhelyek beazonosítása azonban gyakran még nagyobb gyakorlat esetén is nehézségekbe ütközött, főként akkor, ha a nagyobb távolságokból érkezett migráns települését, származási helyét a bejegyzést végző egyházi személy nem ismerte, és hallás után torzította el. Ezeknek a kutatások szempontjából igen fontos helyneveknek a beazonosításában, jelentős segítséget jelentettek számunkra a különböző helységnévtárak, történeti helységnévtárak és történeti atlaszok.

A „*natio Croatica*”, ezen belül is értelemszerűen elsősorban a gradistyei horvát és

bunyevac nemesség migrációs mozgásainak feltérképezését a genealógia és a heraldika segédtudományaiban való elmélyedésünk alapozta meg. Ezen segédtudományok tanulmányozása során szekunder és primer források feldolgozására egyaránt sor került. A primer források tekintetében a migrációs mozgásokat többek között a nemesség adományozó és megújító levelek, a különböző nemesi összeírások és igazolások dokumentálták. A vonatkozó szekunder források közül témánkban a nagyobb összefoglaló genealógiai munkák és az egyes famíliák által írt vagy készített családtörténetek bizonyultak a leghasznosabbnak.

Munkánk során számos eredeti térképet használtunk fel a 16-19. század időszakából. A térképek egy részét személyesen kutattuk fel a Hadtörténeti Intézet és Múzeum Hadtörténeti Térképtárában, másik részét a Magyarországra és Horvátországra vonatkozóan is igen nagyszámú forrással rendelkező Bibliothèque nationale de France és a Moravská Zemská Knihovna térképészeti adatbázisának átvizsgálása során találtuk. Mindemellett saját térképeinket az említett primer források segítségével nyert adatok egy része alapján, az információk feldolgozását követően készítettük CorelDraw program felhasználásával.

A Balkán-félszigettel és a magyarországi horvátokkal kapcsolatos tudásunkat terepen is próbáltuk növelni. Számos alkalommal jártunk terepyakorlaton Horvátországtól Törökországig, emellett pedig összesen több mint egy évet töltöttünk különböző kutatói ösztöndíjakkal Zágrábban. A Balkánra és a balkáni népességre, migrációs mozgásokra vonatkozó ismereteinket hazai és külföldi, elsősorban török és japán szakemberekkel való együttműködés során 2008 óta a Japán-Magyar Balkán Kutatócsoport, 2013 óta pedig a Szülejmán Kutatócsoport tagjaként igyekeztünk gyarapítani.

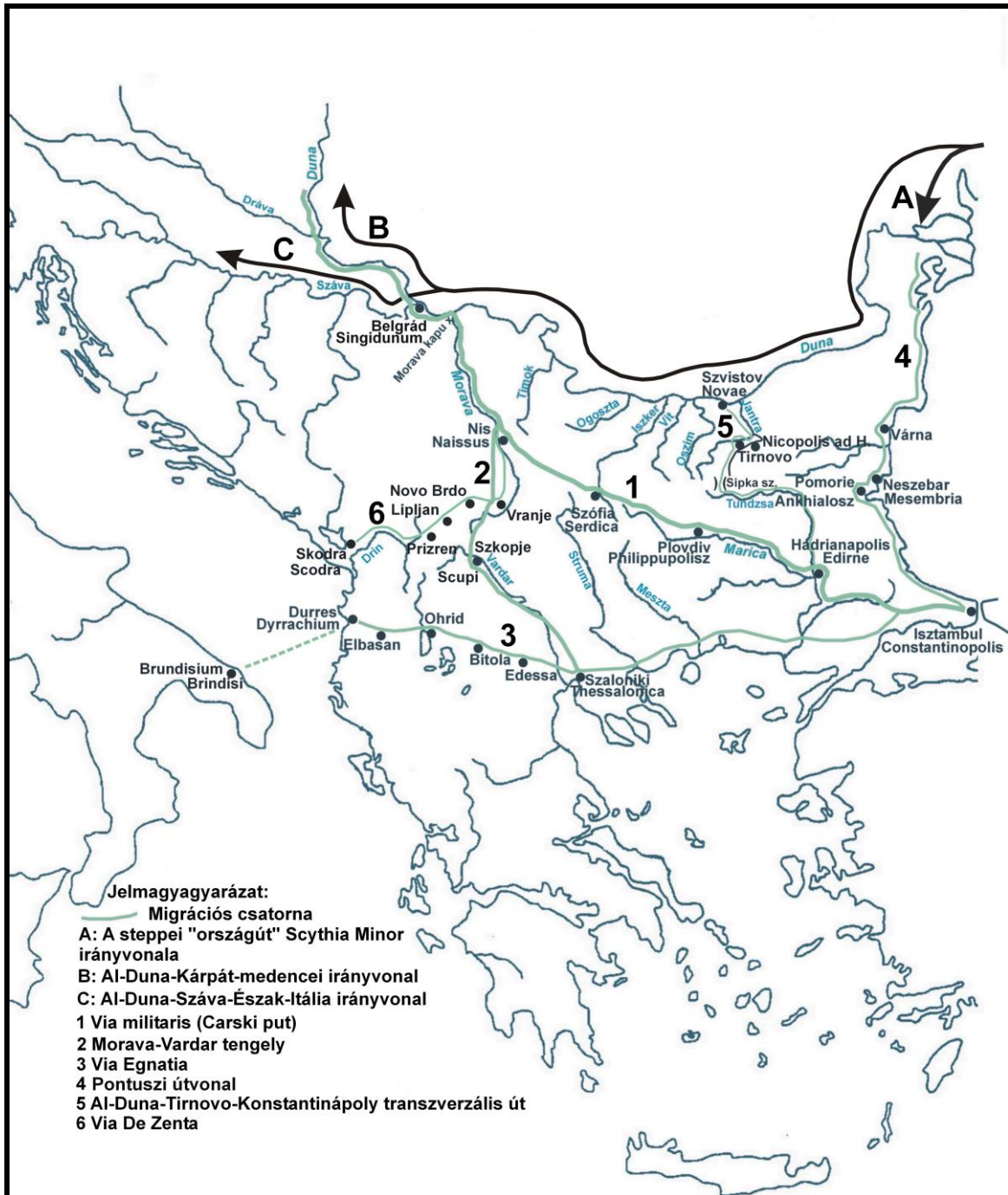
5. EREDMÉNYEK

5.1 A Balkán-félsziget tekintetében a római kor időszakától kezdve a 14. századig tartó etnikai és migrációs fejlődéstörténet felvázolása.

A Balkán migrációs vizsgálata során arra a megállapításra jutottunk, hogy a félsziget évszázadokon keresztül hídfőként szolgált Kis-Ázsia és az európai kontinens belsőbb részei között. Nagy szerepet játszott a kulturális áramlásokon túl a népességáramlás, és így Európa benépesülésének tekintetében is, ütköző és egyben befogadó területként funkcionált. A kommunikációs-migrációs tengelyek kialakulását és működését elsősorban a természetföldrajzi viszonyok határozták meg. Ebből a szempontból a tengerek, hegyek, hágók, medencék és (folyó)völgyek szerepét emeltük ki. Kutatásaink során a korszakra vonatkozóan a következő főbb hosszirányú és keresztirányú migrációs csatornákat tártuk fel és ábrázoltuk (*1. ábra*):

- A **longitudinális utak** közül kiemelt szereppel bírt a rómaiak által létrehozott „Via militaris”, a középkori „Carski put” (Császári út), amely jelenleg is a legfontosabb transzbalkáni korridor. Az útvonal a Morava-Nišava-Marica folyóvölgyeken átívelve a kis-ázsiai és egyben európai kapu Konstantinápolyt (Byzantion) Drinápolyon, Plovdivon (Philippopolisz), Szófián (Serдика) és Nišen (Naissus) át kötötte össze Belgráddal (Singidunum). Az út folytatása a Morava-kapun keresztül, a Délvidék „lány altestén” át hatolt be hazánk területére, és vezetett tovább a Duna mentén, majd a Morva-kapun lépett ki Bécs, egyúttal Közép-Európa belsőbb részeinek irányába. Szintén a Morava-kapun keresztül hatolt a Kárpát-medencébe az az útvonal, amely a Morava-Vardar völgyön keresztül Szalonikit, Szkopjén (Scupi), Nišen át Belgráddal kötötte össze.
- A longitudinális útvonalakhoz csatlakozó **transzverzális utak** közül az Al-Dunát Trákia alföldjével, így Konstantinápolyval összekötő utat emeltük ki, amely a Duna

torkolatától a Fekete-tenger partján húzódott Várnát és Meszembriát (Neszebár) érintve. A másik transzverzális út szintén az al-dunai térséget és a Trák-alföldet kapcsolta egybe a dunai Novaetól (Szvistov) Nikopolis ad Haemumon és a régi bolgár fővároson Tirnovón, illetve a Sipka-szoroson, a Rózsák-völgyén és a Sredna Gorán át. További jelentős keresztirányú utat képezett a rómaiak által kiépített „Via Egnatia”, amely tengeren keresztül biztosította a dél-italiai kapcsolódást, illetve szárazföldön a Morava-Vardar és a Morava-Nišava-Marica tengellyel való összeköttetést. Az útvonal az Adria partján fekvő Durrüst (Dürrakhion, Durazzo) Elbasanon, a Shkumbi folyó völgyén, Ohridon, Bitolán és Edesszán át fűzte össze Szalonikival, a part mentén továbbhaladva pedig Konstantinápolyal.

1. ábra: A főbb balkáni migrációs csatornák a római kortól a kora újkorig. Saját szerkesztés.

Szintén ebbe a sorba illeszthető a „Via de Zenta” (Zétai út, Zetski put), amely Shkodrát és annak adriai előterét a Drin völgyén továbbhaladva Prizren, Lipljan, Novo Brdo, Vranje és Niš érintésével kapcsolta a Morava-Vardar tengelyhez, lehetővé téve ezáltal a „Császári útra” való rácsatlakozást. A migrációs és kulturális áramlások szempontjából a 4. századtól a 13. századig kiemelt jelentőséggel bíró, Kínától, Mongóliától a Fekete-tengerig vezető, majd onnan az Al-Dunáig húzódó, és ott kettéváló „steppei országutat” is itt kell felsorolnunk. Ezen számos nép érkezett Európába, közülük többen átlépve a Duna vonalát, a Dobrudzsán átkelve a délre tartó transzverzális úton hatoltak be a Balkán-félszigetre. Más részük az erdélyi hágókat használta ki, illetve a Duna vonalát tovább követve a Kárpát-medencében lelt hosszabb-rövidebb időre új hazát. A Duna vonala azonban nem csak a Kárpát-medencébe vezetett népeket, de kiegészülve a Száva vonalával, a félsziget északi peremén végighaladva jelentős áramlási- és közvetítő csatornát jelentett Kelet-Európa, valamint Észak-Itália között is. Ez utóbbi jelentősége elsősorban a római korban és a népvándorlás korában kiemelkedő.

A migrációs útvonalakkal erőteljes összefüggésben álló etnikai fejlődéstörténet tekintetében a következőket állapítottuk meg:

- **A római hódítás időszaka** elsőként kovácsolta egységbe a Balkánt. A félszigeten élő illír, trák és görög törzsek leigázása után a „Pax Romana” a Kr. u. évszázadokban kiterjedt a terület egészére. A római birodalmi logika másként működött, mint a tenger adta migrációs lehetőségeket előnyben részesítő görög gondolkodás. A rómaiak nem csak a part menti területeket kolonizálták, de a völgyek és szorosok adta lehetőségeket kihasználva a belsőbb területeket is ellenőrzésük alá vonták. Katonai táborok, szervezett városok hálózatát hozták létre, kereszt- és hosszirányú úthálózatokat működtettek. Jelentős városokat építettek ki a Kis-Ázsia felé kapcsolattartást biztosító Byzantiumtól a szárazföldi belsőbb területek felé a Dunáig. Itt sorakozott Hadrianapolis (Edirne), Serdica (Szófia), Naissus (Niš) és Singidunum (Belgrád), de a rómaiak és az uralmuk alatt élők nagyobb számban telepedtek meg a tengerparti városokban, illetve a Dunán kívül a Száva mentén is. Az egységes Római Birodalom 395-ben vált ketté. A Konstantinápoly központú Kelet-Római Birodalom túlélte a népvándorlás viharait. Kitűnő politikai érzékének és vagyonának köszönhetően változó intenzitással, de évszázadokra fenntartotta befolyását a félsziget tekintélyes területén.
- A 4. század végétől, a **népvándorlás** kezdetétől a Birodalmat erős kihívások érték a nyugati-gót, hun, steppei bolgár (kutrigur), langobárd, gepida, szláv és avar területkövetelők részéről. Ez utóbbiak a szlávokkal szövetségben a 6. század végén minden addiginál nagyobb nyomás alá helyezték a dunai határvonalat, amely a 7. század elején végleg átszakadt. A szlávok elárasztották a Balkánt és megtelepedtek a félszigeten. Ezt követően egymással laza kapcsolatban álló törzsekben éltek számos, Szklavíniának nevezett államkezdemény keretén belül. Az őslakos, romanizálódott illír-trák népesség, valamint az albánok ősei a szláv invázió előtt a hegyekben kerestek menedéket.
- A **szlávok** beáramlását és letelepedését követően a Balkán történetében új korszak kezdődött. A betelepült szláv lakosság első államát a 7. század végén a steppe irányából behatoló bolgár-türkök szervezték meg. Országuk, amely a 9. század derekától Moesia, Trákia és Makedónia területét egyesítette, a következő időszakban folyamatos küzdelemben állt Bizánccal. A Kárpátokon túli területekről betelepülő szerbek és horvátok az első nagy szláv hullámokat követően, a 7. század elején

érkeztek a Balkán-félszigetre. Az utóbbiak tengermelléki államuk és az északabbi Pannon Horvátország egyesítését követően, a 12. század elejétől nyolc évszázadon át perszonálunióban éltek Magyarországgal. A szerbek a 9. századra megalapították Raškát (Rácország) és Zetát (Duklja), amelyek a későbbi Szerbia, illetve Montenegró elődjének tekinthetők. A következő évszázadokban történetüket az egymással való versengés, a bolgárokkal, Bizánccal majd a magyarokkal folytatott küzdelem határozta meg. A korszakban mind a szerbek, mind a horvátok esetében csak szörványos, főként az előkelőbb, főúri réteget érintő Kárpát-medencei migrációt érhetjük tetten.

- A szláv invázió elől a hegyekben menedéket kereső romanizálódott őslakosság, a **vlachok** szétvándorlása északnyugati irányba már a 11. század elején megkezdődött. Ennek következtében nagy tömegek jelentek meg Boszniában, Hercegovinában, Montenegró egyes részein, valamint Dél-Dalmáciában, illetve a Dunát északi irányban átlépve Havasalföldön, majd a 13. századtól Erdélyben is. Az **albánok**, mint az illírek erőteljesebb romanizációból kimaradt utódai, a történelmi forrásokban a 11. század első felében bukkantak fel. Ekkor, illetve ezt megelőzően főként Koszovó, Észak-Albánia és Montenegró magasabban fekvő részein éltek. Szállásterületük súlypontja a későbbiekben fokozatosan a mai Albánia irányába tolódott el, a 14. századtól pedig a hegyekből nagy tömegek ereszkedtek le az alacsonyabban fekvő síkságokra.
- A 9-11. században, illetve a 13. században ismét megelevenedett a „steppei országút”. **Magyarok** költöztek a Kárpát-medencébe és indítottak rendszeres támadásokat Bizánc ellen, majd a moldvai-havasalföldi területen megjelenő **besenyők**, **úzok** és **kunok** tették ugyanezt. A 13. században a Balkán-félszigetre is betörő mongolok elől újabb kun tömegek menekültek Magyarországra és a Balkán területére. Ezeket a keleti népeket a Bizánci Birodalom és a Magyar Királyság népei, illetve a Havasalföldet, Moldvát elárasztó vlachok asszimilálták. A steppei népek nagy vándorlása ezzel lezárult, így erőteljesen csökkent annak az északkelet-délnyugati irányú migrációs csatornának a jelentősége, amely évszázadokon keresztül kiemelt fontosságú szerepet töltött be a Balkán-félsziget etnikai és egyben kulturális képezésében.

Kutatásaink során egyértelművé vált, hogy a Balkán-félsziget és a Kárpát-medence migrációs kapcsolatrendszere a 14. századig, vagyis az Oszmán Birodalom balkáni térhódításának időszakáig, a 15-18. századi migrációs kapcsolatokkal összehasonlítva gyenge intenzitást mutat. Ennek megfelelően a római térhódítástól a 14. század időszakáig, a Balkán-félsziget és az európai belsőbb területek közötti erőteljesebb kulturális- és népességáramlások nem a Kárpát-medence területén keresztül zajlottak. A főbb migrációs csatornák közül a Balkán és a Kárpát-medence tekintetében a 14. századot megelőzően a „Via militaris”, ezzel együtt a Morava-kapu áteresztő pont bírt jelentőséggel, elsősorban az egységes Római Birodalom időszakában. A 16-18. századi, a Balkán irányából a Kárpát-medencébe irányuló migrációban nagyobb számban részt vevő etnikumok közül az erdélyi területet a 13. században elérő vlach beáramlásán túl, korai, kisebb jelentőségű migrációról elsősorban a horvátok és szerbek esetében beszélhetünk.

5.2 Az Oszmán Birodalom térnyerése, a Magyar Királyság meggyengülése, majd az oszmáni visszaszorulás térségi migrációra gyakorolt hatásainak összefüggése.

A 14. század közepén a Balkán félszigeten egy gyors ütemben terjeszkedő, a politikai viszonyokat szétziláló és saját érdekei mentén újraformáló hatalom tűnt fel. Az oszmán állam 1354-ben Gallipoli elfoglalásával vetette meg a lábát Európa területén, 1361-ben meghódította Drinápolyt, 1371-ben a Marica folyó mellett mértek vereséget a szerbekre,

amelyet Makedónia és Szófia elfoglalása követett. 1389-ben az egyesült szerb, albán, bolgár és bosnyák haderő Rigómezőn maradt alul, 1393-ban annektálták Bulgáriát, 1394-ben Havasalföldet tették vazallussá, 1396-ban pedig Nikápolynál a nemzetközi haderőt verték tönkre. Rövid erőgyűjtés után 1432-re elfoglalták a velencei kézen lévő Szalonikit, illetve az epiroszi Janinát és Albánia egyes területeit. 1453-ban elesett Konstantinápoly, amely innentől Isztambul néven vette át Edirne szerepét. A koszovói terület az 1402. évi ankarai ütközetig az oszmán vazallus Szerbia, majd a magyar függésben álló Lazarevics István, illetve a két hatalmi tényező között ingadozó Brankovics György despotátusának része marad. A „status quo” 1455-ig állt fenn, amikor a Novo Brdo melletti csata után a teljes koszovói terület az Oszmán Birodalom fennhatósága alá került. 1459-ben a középkori szerb állam, 1463-ban Bosznia, 1482-ben Hercegovina is elesett. A szabad albán területek bukása az 1470-es években következett be, 1493-ban Udbinánál a horvátok maradtak alul, 1501-ben pedig a velencei uralom alatt álló Durazzo veszett el. Az új közigazgatási keretek kiépítésével ezt követően a Balkán-félsziget csaknem egészét egy olyan államalakulat ellenőrizte, amelyhez hasonló mértékű és hatásfokú kontrollra azt megelőzően csak az egységes Római Birodalom volt képes.

Az Oszmán Birodalom 1521-től már a Magyar Királyság területét is érintő előretörése, majd visszaszorulása, a 15-18. században óriási migrációs hullámokat váltott ki, erőteljesen átrendezve a Kárpát-Balkán térség etnikai képét. **A migrációs mozgások kétirányúak voltak. A Balkán-félsziget irányából a törökök balkáni előretörése során nagy számban érkeztek olyan menekültek, akik a Magyar Királyság területén belül kerestek menedéket.** Tekintélyes részük az őshonos lakosság egy részével együtt, az oszmániak Kárpát-medencébe történő behatolását követően a visszaszoruló királyi Magyarország területére migrált. **Az alacsony népsűrűségű területekre ezt követően katonai és gazdasági célból már az Oszmán Birodalom hozta balkáni alattvalóit, miközben spontán migráció útján is sokan érkeztek.** A Hódoltság és a királyi területek között a „status quo” alatt is történtek nagyobb mérvű migrációs mozgások, elsősorban harci cselekményekhez vagy katonai szerepvállaláshoz kötődően. Ez a helyzet, amely 1683-1684-ig állt fenn, alapjaiban változott meg a török visszaszorulással. **Az Oszmán Birodalom török etnikumú hivatalnokaival, katonáival, kereskedőivel együtt számos iszlamizált balkáni, illetve a Birodalmat kiszolgáló, elsősorban ortodox elem távozott a Kárpát-medencéből. A helyzet megfordult, mivel a központi irányítás nagy gondot fordított arra, hogy a reintegrált, alacsony népsűrűségű területeken a be- és letelepedést elősegítse, maradásra bírja a helyi lakosságot és új telepéseket hívjon be.** Ennek keretében most a határokon túli migrációs mozgásokon túl, egy a túlnépesedett északnyugati és északi területekről az Alföld, vagyis a volt hódoltsági területek felé tartó belső migráció zajlott le. Ebből kisebb részben ugyan, de a horvátok is kivették részüket.

5.3 A szerb-vlach, illetve albán, bolgár és krassován korai migrációs áramlások feltérképezése, a horvát migrációra vonatkozó összefüggések-különbségek és kapcsolódási pontok feltárása.

Elemzéseink alapján arra következtettünk, hogy a Magyarországra irányuló horvát migrációt, a különbségek ellenére sem lehet különválasztva vizsgálni a megegyező irányú szerb-vlach, bolgár és albán bevándorlásoktól. A csak egy etnikumhoz kötött migrációs elemzés önmagában nem állja meg a helyét sem a visszafoglaló háborúk idején, sem az azt megelőző vagy azt követő időszakok tekintetében. Vizsgálataink alapján a magyarországi bevándorlási célterületek a migrációs csatornák kötöttsége, a kormányzati aktív szerepvállalás és a helyben tapasztalt lehetőségek kombinációja miatt gyakran fedték egymást. A megnevezett etnikumokat és népcsoportokat vizsgálva, a migrációs kiváltó okok tekintetében

találhatunk párhuzamokat és ellentéteket is. Mind a szerbek, vlachok, albánok, bolgárok és krassovánok, mind a horvátok esetében a legnagyobb tömegeket rövid idő alatt a háborús fenyegetés, illetve maga az oszmán hódítás mozgatta meg. A magyarországi migrációt tekintve azonban jelentős különbség, hogy a szerbek és vlachok jóval nagyobb számban vállaltak szerepet oszmáni és Habsburg oldalon –, többek között katonai relációban – mint a horvátok. A migrációs motivációt tekintve náluk a kedvezőbb körülmények közé kerülés, az érvényesülés vágya, felemelkedés keresése erőteljesebben jelent meg, mint a horvátok esetében, akiknél elsősorban kényszer migrációról beszélhetünk.

A migrációs időpontok vizsgálata alapján megállapítható, hogy a bolgárok és szerbek-vlachok migrációja – földrajzi pozíciójukkal összefüggésben – korábban megkezdődött, illetve tovább tartott, mint a horvát bevándorlási periódus. A szerbek és vlachok számának magyarországi emelkedésével már a 15. század elejétől számolhatunk. A 16. század elején kezdődő horvát beáramlás azonban a 17. század végén, 18. század legelején lecsendesedett. Ezzel szemben Magyarországot újabb és újabb szerb (és részben albán) hullámok érték el a 18. század nagyobb oszmán-Habsburg háborúi következtében. A kései szerb migrációk mellett részben a törökök elleni görög lázadások támogatása miatt újabb magyarországi vlach bejövettel számolhatunk.

Disszertációnk hasonlóan fontosnak tartott megállapítása, hogy a visszafoglaló háborúhoz kötött nagy, a balkáni területek felől 1683 és 1699 között Magyarországra érkező beáramlás tekintetében nem célszerű külön kezelni a horvát, illetve a szerb-albán és bolgár migrációs hullámokat. A háború, a Habsburg előretörés majd visszaszorulás ennek a több tízezer főt megmozgató áramlásnak egyetlen logikai keretét adja. Ebben az időszakban Koszovó területéről, Niš vidékéről, Belgrád és környékéről, illetve Északnyugat-Bulgáriából, valamint Boszniából, Nyugat-Hercegovinából, Dalmáciából és Szlavóniából kiindulva egymást érik a Magyarországon összefutó bevándorlások. **A lecsapódási területen látható, hogy számos településen a katolikus délszláv közösség heterogén, azt kezdetben nem csak horvátok alkotják.** Ennek megfelelően egyes csoportjaiknál horvátországi és boszniai horvátok, iszlám hitre tért majd rekatolizált poturlukok, ragusai kereskedők, katolizált szerbek-vlachok, katolikus bolgárok és albánok különböző kombinációit találjuk.

A 17. század végén, 18. század elején az Al-Duna menti területekről és Északnyugat-Bulgáriából menekülő katolikus bolgárok a dunai migrációs csatornát követve érkeznek a Bácskába, Baranyába és a magyarországi Duna menti területekre, hogy aztán jórészt a horvátokba olvadjanak. A szerbek-albánok a Morava-Vardar tengelyt követik, majd a Morava kapun belépve jutnak el a Délvidékre. Itt az albánok hosszabb idő elteltével a szerémségi horvátok sorát gyarapítják. A szerbek és vlachok egy része északabbra húzódik a Duna mentén. Egyes csoportjaik felekezettváltással már a 17. század végén, 18. század elején a Duna menti horvátokat erősítik. Más részük éppen Esztergom, Pest és Buda környékéről húzódik vissza, hogy elnyelje őket a bácskai bunyevácok és sokácok tömege. A vlachok a Murát is átlépik már a 16. század ötödik évtizedében, majd az 1570-es évektől 1648-ig a gradistyei „horvát” költözés egyik főbb elemét képezik. Ezen túl a bunyevácokkal már az őshazában erőteljes kontaktusba lépnek, de kisebb mértékben a Bácskában is hatással vannak a bunyevácok etnikai alakulására. Az eddigiek mellett a Mura menti horvátok különleges csoportjáról sem feledkezhetünk meg, akiknek migrációs utánpótlási bázisát a szlovén-horvát etnikai kontaktzóna Zagorje, illetve a magyar-horvát-szlovén etnikai kontaktzóna Muraköz szolgáltatja. Ennek megfelelően etnogenezisükben a magyar, szlovén, sőt, a német elem is jelentős szerepet játszik.

A szerb-vlach, bolgár, albán csoportok asszimilációjában nem csak a nagyobb horvát tömeg, de a többségében horvát nyelvű Bosna-argentínai Rendtartományhoz

tartozó ferences atyák közössége, hálózata is nagy szerepet játszott (1. táblázat). A korszakban az egyes egyházak identitásformáló szerepét nem lehet túlbecsülni. A szerb, magyar, illetve egyes horvát területeken megjelenő és megtelepedő vlachok elszerbesedésében ugyanolyan jelentős funkciója volt az ortodox szerb egyháznak, mint a boszniai ferenceseknek és horvát világi papoknak abban, hogy egyes eredetileg paulikánus, boszniai egyházhoz tartozó, iszlamizált vagy görög-keleti csoportok végül a magyarországi katolikus délszláv közösség, lényegében tehát a horvátság erejét növelték.

Évszám	Ferences atya	Származási hely	Jelenlegi államterület
1694	Gregorius	Gradiška (Gradiska)	Bosznia és Hercegovina
1694	Nicolaus	Viškoveci (Viscovaz)	Horvátország
1697	Marcus	Lippa (Lippova)	Románia
1698	Franciscus	Lippa	Románia
1700	Karagich Lucas	Baja (Baya)	Magyarország
1700	Michael	Buda	Magyarország
1700	Thomich Andreas (alias Zvirich)	Kamengrad (Camengrad)	Bosznia és Hercegovina
1701	Francovich Seraphinus	Olovo (Plumbo)	Bosznia és Hercegovina
1702	Bernardinus	Solinus (Szaloniki)	Görögország
1702	Petkovich Hieronimus	Bulgaria	Bulgária
1703	Andreas	Imotski (Imotta)	Horvátország
1703	Mrazovich Michael	Légrad	Horvátország
1703	Chopich Petrus	Baja (Baya)	Magyarország
1704	Bonaventura	Pozsega (Posega)	Horvátország

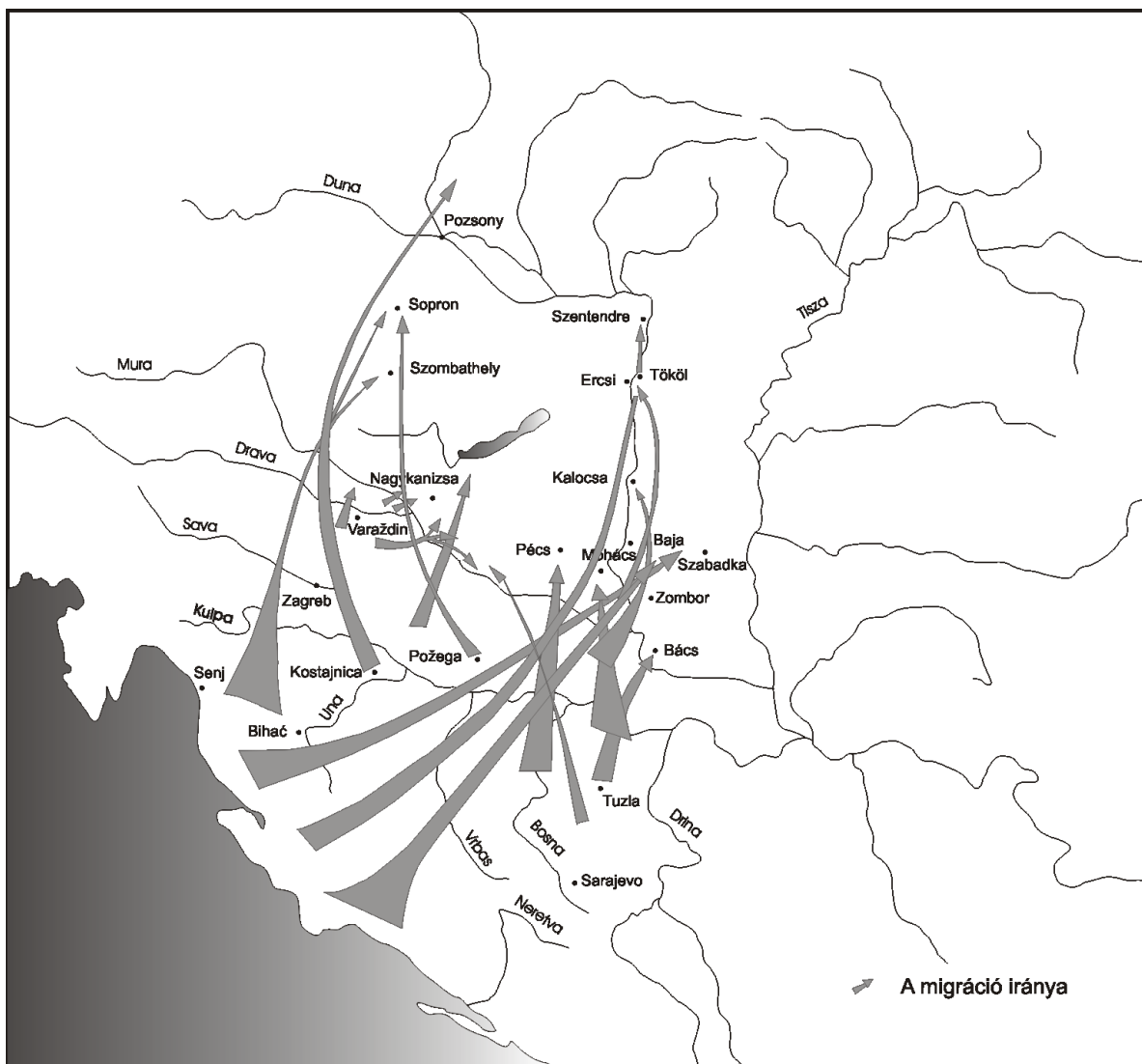
1. táblázat: A budai Tabán Bosna-argentinai Rendtartományhoz tartozó ferences szerzeteseinek neve és származási helye az 1692 és 1715 közötti, Magyar Országos Levéltár által őrzött tabáni születési anyakönyvek bejegyzései alapján. Saját szerkesztés.

A horvátokra vonatkozó elemzésünknek az eddigiek alapján sarkalatos pontja az az álláspontunk, hogy a **20. és 21. században magyarországi horvátokként megnevezett közösség egyes népcsoportjai helyben forrtak ki más etnikumokat is magukba olvasztva, elsősorban a fentebb megnevezett népek, népcsoportok közül.** Ennek a katolikus délszláv közösségnek, amely a 16-18. századi beköltözésével Magyarország területén formálódott ki, a vallása eleve meghatározta, hogy végül a horvát nemzetbe integrálódjon, annak határokon túli részét képezze. Ez a tény a 20. századtól kezdve feleslegessé tesz minden a magyarországi horvátokra vonatkozó, etnikai hovatartozást illető kérdést. Igaz ez a valójában igen heterogén etnikai összetételű, magukat többségében már horvátnak valló krassovánokra is. Disszertációnk megírásának idején ugyanakkor a gradistyei, muraközi és Mura menti, baranyai, somogyi, bácskai és Duna menti horvátokhoz képest megkésett identitásfejlődéssel bíró csoport, álláspontunk szerint még nem kerülhetett a horvát népcsoportok között tárgyalásra.

5.4 A magyarországi horvát népcsoportok „tematizálása”, a népességkibocsátó térségek meghatározása a horvátok tekintetében, a migrációs irányvonalak (2. ábra), a magyarországi lecsapódási területek számbavétele és jellemzői.

A napjainkban magyarországi horvátoknak nevezett népcsoportok felosztását földrajzi-történeti egységekhez kötöttük, felülírva ezzel az eddig kialakult tematizálásokat egyes

támadható szempontjait. Elemzésünk során az első csoportot az egykori nyugat-magyarországi területet, vagyis a Győr, Moson, Sopron, Vas, Pozsony és Nyitra megyéket benépesítő gradistyei horvátok jelentették. Vizsgálataink során utánuk következtek a migrációs összefüggések miatt egyetlen elemzés keretén belül a muraközi és a Petriventén, Tótszentmártonban, Tótszerdahelyen, Semjénházán, Bajcsán, Molnáriban, Fityeházán, Murakeresztúron és Kollátszegen letelepedett Mura menti horvátok.

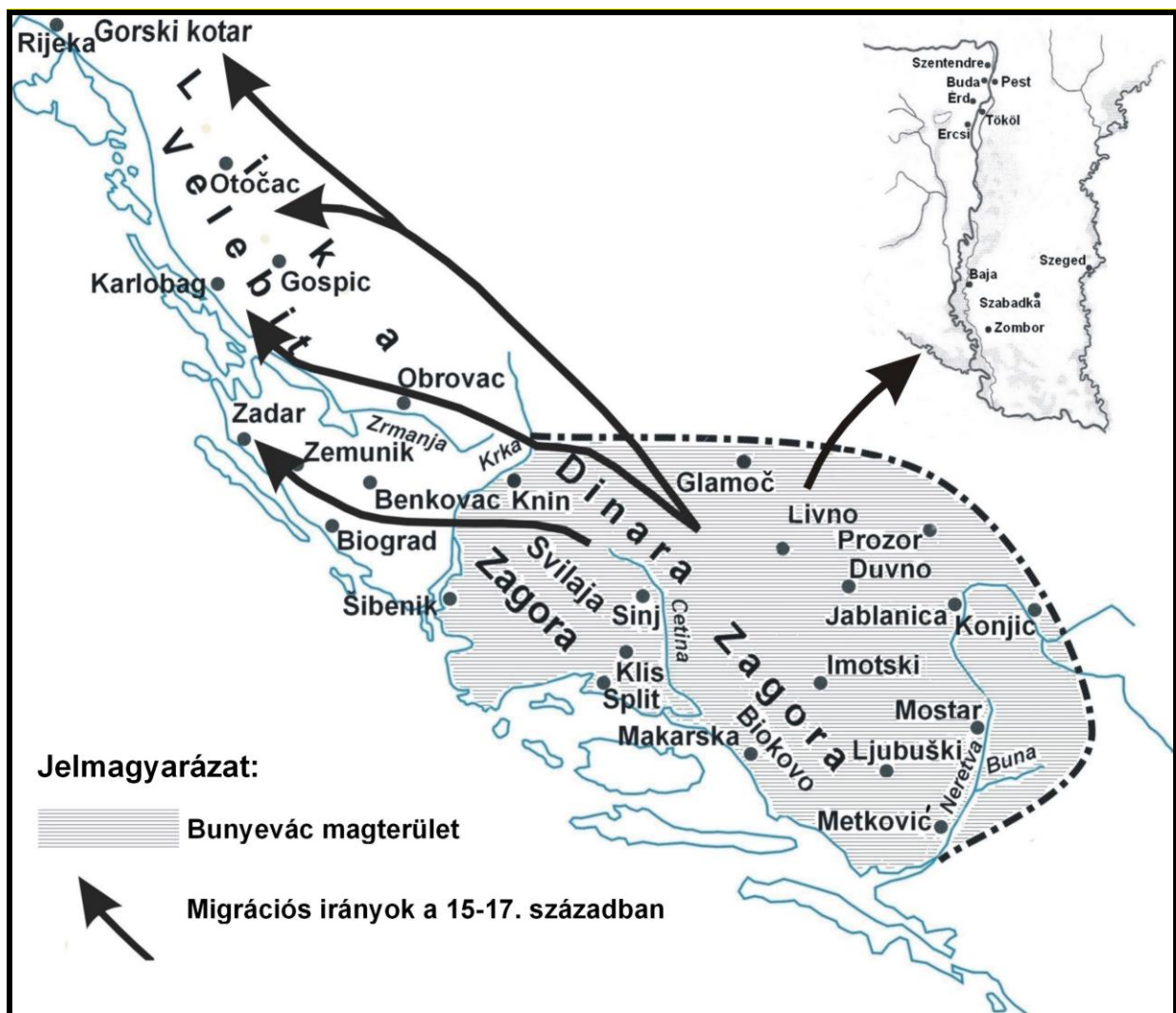

2. ábra: A Magyarországra irányuló horvát migráció a 16-18. században. Saját szerkesztés.

A Somogy megyei horvátok esetében a Dráva menti horvátok, az észak-somogyi horvátok, illetve a Szigetvár és környéki bosnyákok jelentették elemzéseink tárgyát. Az egységes, hajdani Somogy megyében történő gondolkodás Szigetvár vizsgálatát történeti beágyazottságában tette lehetővé. Emellett módot adott arra, hogy a Dráva menti horvátok beköltözését és letelepedését egészében vizsgáljuk, mivel a déli határnál sorjázó településeiket az egykori vármegye teljes egészében lefedte. A Somogy megyei horvátokat rendszerünkben a sokác és bosnyák baranyai horvátok követték, figyelembe véve a Drávaszög területét is. Utolsó egységünket a bácskai horvátok (bunyevácok és sokácok) és a Duna menti horvátok képezték. Az általános szakirodalmi felfogástól eltérően egyetlen migrációs elemzésre fűztük fel őket úgy, hogy belső szállásterületi megosztásunkkal, Duna menti horvátok alatt értettük a Tolna megyétől egészen Szentendrőig terjedő területet. Ezzel a módszerrel éppen a rác-

horvátok reliktum jellegére, egyedülállóságára mutattunk rá.

A magyarországi horvát népcsoportok masszív bevándorlása az 1510-es években vette kezdetét és a 18. század második feléig tartott. A **gradistyei horvátok** 3 hullámban szállták meg a nyugat-magyarországi térséget (1515-1532; 1533-1570-es évek; 1570-es évek-1648). Kibocsátó területeik között megtaláljuk Zengg, Lika, Gacka, Krbava vidékét, de Sztenicsnyák környékét, az Una mentét, Nyugat-Boszniát és Szlavóniát is. Betelepítésükben elsőrendű szerepet játszottak azok a főurak és lokátoraik, akik kényszerűségből elhagyva horvát-szlavón birtokaikat, Nyugat-Magyarországra helyezték át székhelyüket. Társadalmi szerkezetük a bunyevácok mellett egyedül tekinthető teljesnek, erőteljesebb kis- és köznemesség, illetve polgárság mellett. A nemesi és vitézli rendhez tartozó csoportjaik a nyugat-magyarországi területek védelmében fontos szerepet játszottak.

3. ábra: A bunyevác őshaza és a szétvándorlás irányai a 15-17. században. Saját szerkesztés.

Néhány évtizeddel a gradistyei horvátok után jelennek meg az első katolikus délszláv csoportok a boszniai ferencesek vezetésével a **Duna menti területen**. Ezt követően folyamatos utánpótlást kapnak. Migrációjuk a 17. század első évtizedétől gyakorlatilag nem különválasztható a **bácskai betelepülési irányvonalától**. Ebbe a bácskai és Duna menti térségbe 3 nagyobb hullámban érkeztek a bunyevác és sokác menekültek. A 17. század első kettő-három évtizedében, majd a 17. század közepén, végül a visszafoglaló háborúk időszaka alatt. A kibocsátási területek elsősorban Délnyugat- és Közép-Boszniára, Nyugat-

Hercegovinára, a Svilaja és a Dinara közötti vidékre és Likára korlátozódtak (3. ábra).

4. ábra: A tabáni katolikus délszláv családok migrációs áramlásai a feldolgozott anyakönyvi adatok alapján. Saját szerkesztés.

Elemzésünk során mind a Duna menti, mind a bácskai katolikus délszláv migráció szempontjából igen fontos, kapu szerepet állapítottunk meg Eszékre vonatkozóan. Ez ugyanis a kelet-szlavóniai és szerémségi migrációs gyűjtőterületek becsatornázott migránsait kapuként engedte át, továbbította a megnevezett területek felé. Anyakönyvi és korabeli összeírásokon alapuló vizsgálatokkal erőteljes migrációs kapcsolatrendszeret azonosítottunk be a Duna menti horvátokon belül, de ami még fontosabb, az északabbi Duna-menti terület (Pest, Tabán, Perkáta, Ercsi, Érd, Csepel, Tököl) és a Bácska között is (**4. ábra**). Kutatásaink alapján úgy véljük, migrációs szempontból a Duna menti horvátok elkülönülő csoportját alkotják a bal parti, dusnoki és bátyai rác-horvátok, akiknek különállóságát feltételezésünk szerint 16. században betelepülő kalocsai katolikus délszlávok leszármazottai adták.

Számos hasonlóságot fedezhetünk fel a bácskai és **baranyai horvátok** migrációja között. Ez utóbbinál szintén három, nagy vonalaiban a bácskaival megegyező periódust tudunk elkülöníteni úgy, hogy az első szakasz a 17. század legelején kezdődik. Ezt követően a század közepére tehető, 1645 és 1655 közötti Boszniából érkező betelepelési hullám egyszerre éri el a kettő területet, miközben a visszafoglaló háborúk migrációs csúcspontja is azonos. A különbséget ez utóbbinál a Baranyában valamivel tovább, a 18. század második évtizedéig elhúzódó beköltözések adják. Ezzel szemben az 1710-es évek Habsburg-oszmán háborújának menekültjei, a Bácskát már nem érik el, mivel elsősorban a Szerémségben csapódnak le. A baranyai bosnyákok kibocsátási területét főként Észak-Bosznia, míg a sokácokét Kelet-Szlavónia és Közép-Bosznia képezi. A három migrációs hullám eredményeként Péctől közvetlenül délre egy bosnyák településcsoport alakult ki, illetve délkeletre egészen Mohácsig elnyúlva sokác helységek sorjázta úgy, hogy azután többé-kevésbé egybefüggő területük délebbre a Drávaszögben folytatódott.

A **Somogy megyei területen** a Dráva-mentén egy vélhetően középkori szláv bázisra épülő, egy Szigetvár és környéki bosnyák, illetve egy a 17. század harmadik-negyedik évtizedétől bizonyítottan létező észak-somogyi katolikus délszláv közösséget vettünk vizsgálat alá.

Az észak somogyi térségben kettő olyan nagyobb centrumot lokalizáltunk, amely köré a hitélet szerveződött (Buzsák, Andocs). A Szigetvár és környéki Észak-Boszniából betelepített bosnyákok, illetve a Dráva menti „tótok” központját kutatásaink szerint a 17. században Turbék kaszaba keresztény külvárosa képezte úgy, hogy közben a Dráva mentén Felsőszentmárton és Szentborbás is említésre méltó szereppel bírt. A korai katolikus délszláv népesség utánpótlását a 17. században az elsősorban Baranyába, Bácskába és a Duna menti térségbe irányuló, de a somogyi térséget is érintő boszniai migrációs hullámok gyarapították, egészen a Balaton szélesebb értelemben vett déli partjáig bezárólag. A Rákóczi-szabadságharc érezhető hatással volt a Dráva menti horvát települések népességszámának alakulására. Az összeírások adatsorainak átvizsgálása után, itt úgy véljük a 17. század elején még elegyes magyar-horvát települések népességében a magyar elem visszaszorult úgy, hogy a horvátok száma a lassú emelkedést követően a 18. század közepén ugrott meg. Ennek a természetes szaporodáson túl a Dráván túlról érkező szlavóniai migrációban látjuk a legfőbb okát. A szakirodalomban gyökeret vert álláspontot tehát némileg korrigálva, egy egészen a 18. század második feléig tartó, a Dráva mentét és egyben az észak-somogyi területeket érintő horvát beáramlást állapítottunk meg. A migrációs hullámoknak köszönhetően a 18. század végén itt a Dráva mente sávján túl Kanizsa és Csurgó között, a Rinya mentén, Szigetváron és környékén, Buzsák körzetében, illetve Marcalitól délre és délkeletre beszélhetünk katolikus délszláv lakosságról.

A **Mura mentére érkező horvátok** beáramlása kezdődött meg legkésőbb, Kanizsa 1690. évi visszafoglalását követően. A betelepedés a Rákóczi-szabadságharcra és a pestisjárvánnyal összefüggésben a 18. század elején rövid időre megtorpant, majd újraindult. Jelentősebb lakosságszámot először a Mária Terézia féle úrbérrendezés idején figyeltünk meg

úgy, hogy a népességszám erőteljesebben csak a 18. század közepe után kezd megnövekedni. A migrációs folyamat intenzitásának görbét tekintve a Mura menti és a Dráva menti terület között erőteljes hasonlóság állapítható meg. Ezen túl a Mura menti horvátok, valamint a Dráva menti horvátok migrációs periódusa tart időben a legtovább, egészen a 18. század második feléig. Ez véleményünk szerint a földrajzi pozíciónak és ezzel együtt annak köszönhető, hogy mind a Mura mente, mind a Dráva mente az egybefüggő horvát szállásterület északi peremterületeként fogható fel, amelynél a migrációs utánpótlás különösebb nehézség nélkül biztosított. A migránsok kibocsátási területe Zagorje és a Muraköz, mint horvát-szlovén, illetve magyar-horvát-szlovén kontaktzóna. A kibocsátó terület viszonylatában szintén láthatunk átfedést a Dráva menti horvát területekkel, legalábbis annyiban, hogy az Őrtilostól egészen a Barcs alatti Drávakeresztúr, Szentborbás Tótújfalu, Lakócsa négyszögig terjedő sávban ugyancsak a „kaj” nyelvterületi zónából érkezők telepedtek le. Ugyanakkor ennek a Mura menti Tótszentmártontól egészen a Dráva menti Drávakeresztúrig húzódó, „egybefüggő kaj” dialektust tömörítő sávnak a déli része már a „kaj” és a „što” dialektus (Felsőszentmárton, Potony, Drávasztára, Révfalu) egymásba fonódott, átmeneti része. Ehhez fűzhetjük hozzá, ahogy a Dráva menti területnek vannak a korszakban északra kinyúló horvát anyanyelvű karjai (lásd Rinya mente), úgy a szűkebben értelmezett Mura mentétől északra is található horvátlakta települések (Bajcsa, Szepetnek, Kiskanizsa stb.). Ebben a tekintetben pedig a Csurgótól Nagykanizsáig tartó sávban lévő, a 18. században még horvát nyelvű települések sora (Somogybükkösd, Bagola, Liszó, Miklósfalu) egyfajta átmeneti részt képez a Mura menti és Dráva menti horvát terület között.

5.5 Az érkezést követő, szűkebb területet felölelő belső hullámváltás, illetve a nagyobb távolságokat átfogó migrációs átmozgások feltérképezése egyes horvát népcsoportok esetében.

A névanyagot illető vizsgálatok során kirajzolódott, hogy Csepel, Tököl, Törökbálint, Ercsi, Érd, Perkáta, illetve Pest-Buda katolikus délszláv lakossága egy töről fakad, az 1700-as években ugyanis a településeken nagy számban fordultak elő ugyanazok a nevek, családok (**2. táblázat**). Ez részben az „azonos alapnépességre”, másrészt ezzel összefüggésben az egyes településekhez köthető horvát közösségek közötti házasságokra, belső migrációkra vezethető vissza. Anyakönyvi kutatások alapján az említett települések és a Baja-Zombor-Szabadka-Szeged terület katolikus délszláv népessége közötti szoros migrációs kapcsolatrendszeret azonosítottunk, nagyobb tömegű bunyevác és sokác (bajai, jánoshalmi, pandúri, hercegszántói, mélykúti, garai, bajmoki, zombori és bácsi stb.) migránsokkal (**4. ábra; 2. táblázat**). A migrációs kapcsolatrendszer főbb elemei vizsgálataink alapján a következők voltak:

- Az 1610-es és 1620-as években a Bácskába beköltöző bunyevácok-sokácok néhány évtizedes letelepedést követően újabb, északi irányba tartó migrációban vettek részt, feltételezésünk szerint közülük többen közvetlenül Buda felszabadulását követően az újonnan érkezett letelepedőkkel mozogtak együtt.
- A Rákóczi-szabadságharc első felében a bácskai bunyevácok-sokácok nem csak a környékbeli mocsarakba, illetve Újlakra, de a biztonságosabb Pest-Budára is nagyobb számban menekültek. Erre mutat az is, hogy egyes bunyevác családok először 1703-ban bukkantak fel az egyházi dokumentumokban.

A budai Tabán esetében az 1692-től vezetett születési, házassági és halotti anyakönyvek elemzésével tártuk fel a bácskai migrációs kapcsolatokat (**4. ábra**). Mindemellát a nagyobb belső átmozgások részét képezte az az esettanulmányoknál részletesebben elemzett stratégia is, amelynek során horvátokat irányítottak át a királyi Magyarországról a volt Hódoltság

területére, a visszafoglalt területek igazgatásának újjászervezése céljából.

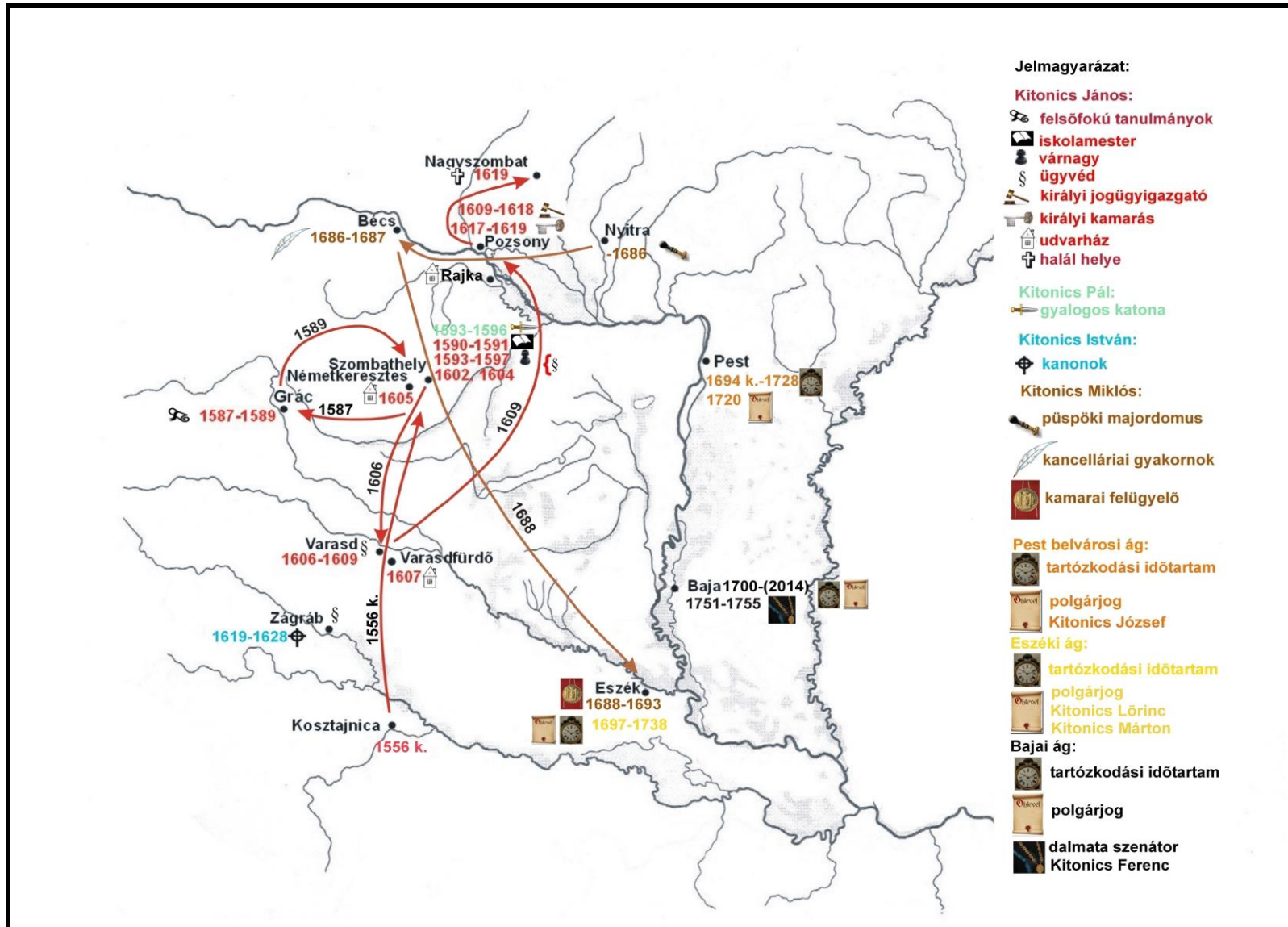
Név	Duna menti horvátok lakta települések (az adóösszeírások dőlt betűvel szedve)	Bácska (Szegeddel és Moháccsal kiegészítve)
Lukacsovics	<i>Csepel (1720); Pest-Buda (1736), Úri 1769</i>	Baja (1720), Mohács (1760), Katymár (1764)
Merkovics	<i>Csepel (1720); Törökbálint (1712), Pest-Buda (1719), Csepel (1747), Ercsi (1747), Perkáta (1762)</i>	Gara (1758), Hercegszántó (1761), Kalocsa (1766), Baja (1767)
Duga(n)csics	<i>Csepel (1720), Buda (1735), Törökbálint (1749)</i>	
Agics	<i>Tököl (1715), Csepel (1720); Pest-Buda (1715), Tököl (1753), Csepel (1754), Érd (1766)</i>	Baja (1726), Csátalja (1747)
Gabelics	<i>Csepel (1720), Pest-Buda (1721), Csepel (1749)</i>	Mohács (1724)
Vercsics	<i>Ercsi (1715), Érd (1715) Csepel (1720); Ercsi (1716), Pest-Buda (1735), Csepel (1747), Törökbálint (1754), Érd (1768)</i>	Mohács (1728), Baja (1732)
Vuics	<i>Csepel (1720); Pest-Buda (1726), Ercsi (1729), Csepel (1766)</i>	Baja (1718), Csávoly (1767)
Szavics	<i>Csepel (1720); Ercsi (1738), Perkáta (1747) Tököl (1755)</i>	Baja (1718), Szeged (1733)
Tuzakovics	<i>Tököl (1715); Pest-Buda (1705), Érd (1736), Tököl (1753)</i>	Baja (1721), Hercegszántó (1751)
Cseperkalo	<i>Tököl (1715); Úri (1735), Tököl (1755), Ercsi (1768)</i>	Gara (1762)
Govorko	<i>Érd (1715), Csepel (1728); Pest-Buda (1728), Ercsi (1745), Érd (1772)</i>	
Solics	<i>Csepel (1728); Pest-Buda (1724), Ercsi (1725), Csepel (1751)</i>	Baja (1734) Hercegszántó 1748
Bogomolics	<i>Csepel (1770); Pest-Buda (1714), Csepel (1751), Tököl (1792)</i>	
Rogosics	<i>Ercsi (1715); Ercsi (1735), Perkáta (1753), Kalocsa (1774), Törökbálint (1785)</i>	Kalocsa, 1775
L(j)ubicsics	<i>Törökbálint (1715); Törökbálint (1717), Érd (1774)</i>	Baja (1793)
Gilanovics	<i>Érd (1715); Fajsz (1723)</i>	Baja (1751), Csávoly (1776), Hercegszántó (1765)
Suknovics	<i>Törökbálint (1715); Törökbálint (1729), Pest-Buda (1742), Perkáta (1753)</i>	
Pesut	<i>Tököl (1715); Perkáta (1745) Tököl (1754)</i>	
Haromcsics	<i>Törökbálint (1715); Törökbálint (1717), Pest-Buda (1744)</i>	
Devics	<i>Érd (1715); Pest-Buda (1714), Ercsi (1773), Tököl (1778),</i>	Baja (1700), Gara (1748), Hercegszántó (1765), Vaskút (1774)
Muskovics	<i>Törökbálint (1715); Törökbálint (1712), Sóskút (1777), Tárnok (1746), Pázmánd (1756), Pest-Buda (1768)</i>	
Bilics	<i>Érd (1715); Pest-Buda (1704), Érd (1736), Ercsi (1738), Kalocsa (1769)</i>	Gara (1763), Kalocsa 1769
Perics	<i>Érd (1715); Pest-Buda (1728), Érd (1775), Bátya (1776), Foktó (1777), Ercsi (1779)</i>	Baja (1727), Csávoly (1756), Hercegszántó (1768), Katymár (1777), Vaskút (1779)

2. táblázat: Anyakönyvi és adóösszeírási bázison alapuló összehasonlító névelemzés a Duna menti horvátok és a bácskai horvátok tekintetében. Saját szerkesztés.

5.6 Egyes horvát népcsoportok esetében primer forrásokon alapuló migrációs esettanulmányok kidolgozása, amely az adott népcsoportra vonatkozóan eddig fel nem tárt, speciális információkat hordoz.

A disszertáció keretén belül kettő esettanulmányt készítettünk. Ezek közül az egyik a kiemelkedő korai horvát-magyar jogtudós Kitionics János, illetve családja életét, migrációs mozgásait térképezte fel, a másik a bácskai bunyevácok-sokácok Rákóczi-szabadságharc előtti és utáni időszakra vonatkozó kontinuitását igazolta, elsősorban Baja vonatkozásában.

Első esettanulmányunk bebizonyította, hogy a magyar jogtörténészek (Gedeon Magdolna, Hamza Gábor stb.) állításával szemben, primer forrásfeltárással és elemzéssel Kitionics élettörténete rekonstruálható **(5. ábra)**. Kutatásainkat tekintve azonban jóval fontosabb szempontot képezett, hogy a család egyes tagjainak migrációs mozgásai, a rekonstruált áramlási csatornába illeszkedtek. Így, a família az egyik jelentős Una menti hullámmal került át Kosztajnica elestét követően Nyugat-Magyarországra, a 16. század közepén. Korai migrációs mozgásaik az oktatás révén a horvát-szlavón hallgatók körében elsőszámú célpontot képező Grazhoz, illetve Bolognához kötődtek. János karrierjét Vas megyében kezdte el építeni, a család különböző 17. századi birtokvásárlásai is ehhez a vármegyéhez, illetve Sopronhoz és Mosonhoz kapcsolódtak. A legfontosabb pontok a magyarországi részen a hivatali tevékenység alapján Pozsony, míg Horvátországban a „kettő főváros” Varasd, illetve Zágráb. Az a kettős identitás tehát, amely a Horvátország és Magyarország területén lévő párhuzamos jelenlétben is testet öltött, a korszak számos horvát származású családja mellett (Zrínyi, Festetich, Draskovich, Zlakovich, Franchich stb.) a Kitionicsoknál is tetten érhető. A család utolsó magyarországi nemesi képviselője Kitionics Miklós Nyugat-Magyarországról hivatali munkájával összefüggésben költözött át a frissen visszafoglalt Eszékre. A török kiűzésével, illetve az igazgatási rendszer újraépítésével összefüggésben átmozgatása tudatos stratégia része volt. Ebben a stratégiában kulcsszerepeket kaptak a német hivatalnokok mellett a délszláv származású, a visszafoglalt területeken magukat megérettetni képes, tapasztalattal és magas szintű képzettséggel rendelkező hivatalnokok és katonai tisztviselők. A család polgári vagy nemességüket igazolni nem tudó tagjai az említett Miklóssal települtek át Eszékre, majd azon a dunai migrációs csatornán költöztek át a Dráván túli résszel erőteljes kapcsolatban álló Bácskába (Baja), illetve a Duna mentén Pestre, amelyen a korszakban több ezer katolikus délszláv mozgott északi, illetve déli irányba.

5. ábra: A Kitionics család migrációs mozgásai a 16-18. században. Saját szerkesztés.

Második esettanulmányunk a szakirodalomban meghonosodott, és Kiss Z. Géza által is képviselt azon álláspontot cáfolta meg, amely szerint a Rákóczi-szabadságharc következtében 1711 után a Bácskába teljesen új délszláv népesség érkezett. Szabadkára vonatkozóan az 1687-től vezetett anyakönyvek alapján egyértelműen látszott Kiss Z. Géza elméletének helytelensége. Vizsgálatunkat Bajára vonatkozóan is lefolytattuk, az anyakönyvek kései kezdése (1717) következtében az 1700-as budai kamarai összeírásra, illetve az 1715. évi és az 1720. évi országos adóösszeírásra támaszkodva. A vizsgálatok során névelemzéssel bizonyítottuk a kontinuitás tényét a település szabadságharc előtti és utáni népességére vonatkozóan. Kutatásaink segítségével megállapítottuk, hogy a Rákóczi-szabadságharc ugyan erőteljesen megbolygatta a bácskai települési és a népesedési viszonyokat, a harcok elültével azonban rövid időn belül konszolidálódtak a viszonyok, az elmenekült és szétszóródott népesség tekintélyes része visszatért lakóhelyére. Ezen túl ugyanakkor szűkebb területen erőteljesebb belső mozgás, helykeresés is megfigyelhető, miközben a térség alacsony népsűrűsége, központi akarathoz kötött reintegrálási szándéka nagyobb távolságokat is átfogó migrációs mozgásokat produkált. Ez utóbbi a horvát népességet is érintette, igaz, csak egyedi esetekben vagy kisebb csoportokban.

6. A KUTATÁS HASZNA ÉS A TOVÁBBI KUTATÁSI IRÁNYOK

Ugyan a hazai szakirodalom gazdag a nemzetiségek történetével foglalkozó munkák tekintetében, mégis meg kell állapítanunk, vizsgálatainkat követően született meg az első nagyobb lélegzetű munka a Kárpát-medence területén élő horvát népcsoportok 16-18. századi betelepülésére vonatkozóan. A disszertáció ennek megfelelően elsőként mutatott rá a 20-21. században horvátnak nevezett népcsoportok eredetileg heterogén etnikai összetételére, bonyolult etnogenezisére és migrációs folyamataira. Munkánk reményeink szerint a Kárpát-Balkán térség 16-18. századi történetének, politikai, gazdasági és társadalmi viszonyainak alaposabb megértéséhez is hozzájárult. Mindemellett a kutatás hasznának vizsgálata kapcsán azt is megjegyezhetjük, hogy a 2006-tól heves indulatokat kiváltó, a bunyevácok önálló nemzetiségként való elismertetéséért indított törekvés során, a politikai döntéshozók a témában jártas szakemberek kutatásai, véleménye alapján foglaltak állást. Ez azt is jelzi, hogy a különböző etnikumokkal foglalkozó történeti és történeti földrajzi munkák egyes esetekben nem csak a kutatói szférában dolgozók számára bírhatnak relevanciával.

Előzetes terveink szerint vizsgálataink tekintetében a további irányokkal számolunk:

- A Kárpát-medencében élő horvát népcsoportok nemzeti ébredésének vizsgálata a 18-20. században.
- A horvát népcsoportok asszimilációja és a társadalmi rétegződés összefüggései.
- A Magyarországról Horvátországba irányuló bevándorlás a 19. század második felében, a Határőrvidék felszámolásának migrációs következményei.

PUBLIKÁCIÓK

A disszertáció alapjául szolgáló publikációk

Közlemények, tanulmányok, könyvrészletek

1. PAP N.–KITANICS M. (2014): *Hungary and the Balkans*. – Megatrend Review, 2014/4. Megatrend University, Beograd, pp. 219-240.

2. KITANICS M.–PAP N. (2014): *Ázsia és Európa szorításában – migráció a Balkánon*. In: GLIED V.–TARRÓSY I.–VÖRÖS Z. (szerk.): *Migrációs tendenciák napjainkban*. Publikon Kiadó, Pécs, pp. 275-289.

3. PAP N.–KITANICS M. (2014): *Az európai iszlám és a muszlim bevándorlás kérdése Kelet-*

Közép-Európában. In: GLIED V.–TARRÓSY I.–VÖRÖS Z. (szerk.): Migrációs tendenciák napjainkban. Publikon Kiadó, Pécs, pp. 291-308.

4. **KITANICS, M.** (2014): Szigetvár-Turbék: *A szultán temetkezési helye a 17-18. századi magyar, német és latin források tükrében/Sigetvar-Turbék: 17-18. Yüzyllarina Ait Macarca, Almanca ve Latince Kaynaklar Temelinde Kanuni Sultan Süleyman'ın Mezarının Oluşturulduğu Bölge.* In: PAP, N. (szerk./ed.): Szülejmán szultán emlékezete Szigetváron/Kanuni Sultan Süleyman'ın Sigetvar'daki hatırası. Mediterrán és Balkán Fórum, VIII. évf. – Különszám. PTE TTK FI, Pécs, pp. 91-109.

5. **KITANICS, M.** (2012): *Povijesna, kulturna, etnička pozadina podržanog područja* (A támogatási terület történeti, kulturális és etnikai háttere). In: HORVÁTH, F.–PAP, N.–REMÉNYI, P.–TÓTH, T. (ed.): Procjena geotermalnih izvora u bazenu rijeke Drave. Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Osijek, pp. 111-113.

6. **KITANICS, M.** (2012): *Historical, cultural, ethnic background of the supported area.* In: HORVÁTH, F.–PAP, N.–REMÉNYI, P.–TÓTH, T. (ed.): Geothermal Resource Assessment of the Drava Basin. Publikon Kiadó, Pécs, pp. 124-127.

7. **KITANICS, M.–PAP, N.** (2012): *Las relaciones geopolíticas de las áreas albanesas.* – Historia Actual Online, No. 27. Cádiz, pp. 103-116.

8. **KITANICS, M.** (2012):

ンガリーの「ギリシャ」商人—18世紀後半および19世紀初頭のモハーチを中心に (A magyarországi „görög” {vlach} kereskedők, különös tekintettel Mohácsra a 18. század második felében és a 19. század elején). In: YAMAMOTO A. (ed.): Intercultural Zone of Vocational Groups in East-Central Europe and the Balkan Regions. Graduate School of Humanities and Social Sciences, Nagoya City University, Nagoya, pp. 33-36.

9. **KITANICS M.–VÉGH A.** (2011): *Horvát letelepedés Magyarországon a késő középkorban és a koraiújkorban.* In: HOPPÁL M. (szerk.): Népek-Maszkok-Európa. A busójárás európai háttere. Európai Folklór Intézet, Budapest, pp. 123-144.

10. **KITANICS M.** (2010): *Dombóvár a török hódoltság korában.* In: PAP N. (szerk.): Városunk Dombóvár a kezdetektől napjainkig. Dombóvár, pp. 125-136.

11. **KITANICS M.** (2010): *Az albán történelem mérföldkövei a kezdetektől a bipoláris világ széthullásáig.* – Balkán füzetek 9. PTE TTK FI KMBTK, Pécs, pp. 14-30.

12. **KITANICS M.** (2009): *Vlachok a balkáni olvasztótégelyben.* – Balkán füzetek. Különszám I. PTE TTK FI KMBTK, Pécs, pp. 149-154.

13. **KITANICS M.–SOKCSEVITS D.** (2009): *Kontinuitás vagy diszkontinuitás: Baja lakossága a Rákóczi-szabadságharc előtt, és azt követően.* – Bácsország, 2009/06. 50. sz. Subotica, pp. 6-10.

14. **KITANICS M.–KOLUTÁ CZ A.** (2009): *Bunyevác beköltözés a Bácskába a 16-18. században.* – Bácsország, 2009/06. 50. sz. Subotica, pp. 11-13.

15. **KITANICS M.–KOVÁCS BÁT ORI G.–LÁSZLÓ M.–M. CSÁSZÁR ZS.–PAP N.–REMÉNYI P.–**

SZEBÉNYI A.–VÉGH A. (2009): *A Nyugat-Balkán térségének belső tagoltsága és külső kapcsolatai, különös tekintettel Magyarország szerepére.* In: FÁBIÁN SZ. Á.–KOVÁCS I. P. (szerk.): *Az édesvízi mészkövektől a sivatagi kergekig: Tanulmánykötet a 70. éves Schweitzer professzor úr tiszteletére.* Geographia Pannonica Nova 6., PTE TTK FI, Pécs, pp. 119-136.

16. **KITANICS, M.** (2009): *The Hungarian-Balkan relationships from the beginnings to recent years.* In: YAMAMOTO, A. (ed.): *The Hungarian Cultural Diversity Research Group (ed.), Joint Research with the University of Pécs for the Preservation and Development of Cultural Diversity I., Graduate School of Humanities and Social Sciences, Nagoya City University, Nagoya,* pp. 51-58.

17. **KITANICS M.–VÉGH A.** (2009): *A balkáni vlachok és szerepük a horvát-szerb kontaktzónában.* In: TÓTH J.–M. CSÁSZÁR ZS.–HASANOVIĆ KOLUTÁČZ A. (szerk.): *Társadalomföldrajzi kutatások makro-, mezo- és mikrotérségekben.* PTE FDI, Pécs, pp. 47-52.

18. **KITANICS M.** (2006): *A Magyarországra irányuló horvát migráció a 15-18. században.* In: PAP N. (szerk.): *A Balatontól az Adriáig.* Lomart Kiadó, Pécs, pp. 59-73.

Konferencia-előadásokhoz kapcsolódó publikációk

19. **KITANICS, M.–PAP, N.–REMÉNYI, P.–VÉGH, A.** (2010): *The dimensions of Hungary-Serbian relations.* In: STAMENKOVIĆ, S. Đ (ed.): *Međunarodni Naučni Skup Teritorijalni Aspekti Razvoja Srbije i Susednih Zemalja.* Divčibare, 2009. 10. 29-30. Geografski fakultet u Beogradu, Beograd, pp. 99-106.

20. **KITANICS M.** (2008): *Baranya megye nemzetiségei a második világháború után, különös tekintettel a horvát etnikumra.* In: HORVÁTH I.–KISS J. (szerk.): *A baranyai államhatár a XX. században.* HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Budapest, pp. 156-163.

21. **KITANICS M.** (2007): *A Kárpát-medence etnikai változásai a 15-18. században, különös tekintettel a horvát beáramlásra.* In: REMÉNYI P.–SZEBÉNYI A. (szerk.): *V. Magyar Politikai Földrajzi Konferencia kötete.* PTE FI KMBTK, Pécs, pp. 335-349.

Egyéb kapcsolódó publikációk

22. **KITANICS M.–PAP N.** (2014): *Grábóc a "magyar Athosz" és a szerbség.* – *A Földgömb,* 32/286., pp. 93-94.

23. **KITANICS M.–PAP N.–SZABÓ G.** (2013): *A világhódító: Hol volt Nagy Szülejmán szigetvári síremléke?* – *Élet és Tudomány* LXVIII./8. pp. 233-235.

24. **KITANICS M.–PAP N.–SZABÓ G.** (2013): *Hol volt Nagy Szülejmán szigetvári síremléke? Szőlő között, tó partján?* – *Élet és Tudomány* LXVIII./10. pp. 301-303.

25. **KITANICS M.–PAP N.–SZABÓ G.** (2013): *Szigetvár - Nagy Szulejmán nyomában.* – *A Földgömb,* 31/277. pp. 60-67.

Egyéb publikációk

1. **KITANICS M.–PAP N.** (2013): *Montenegró és Európa - az integrációs folyamat kérdőjelei.* – *Közép-Európai Közlemények,* 2013:3/22. pp. 163-176.

2. **KITANICS, M.**–PAP N. (2012): *La apuesta de Montenegro por la integracion europea.* – Cuadernos Constitucionales de la Catedra Fadrique Furio Ceriol, 71. Valencia, pp. 21-32.
3. **KITANICS M.** (2010): *Dombóvár gazdaságtörténete (1686-1945).* In: PAP N. (szerk.) *Városunk Dombóvár a kezdetektől napjainkig.* Dombóvár, pp. 137-148.
4. BALI, L.–**KITANICS, M.**–KOLUTÁ CZ, A.–VATI, T. (2008): *Difficulties of EU integration in Bosnia-Hercegovina, Croatia, Serbia and Turkey.* In: LÓ CZY D.–TÓ TH J.–TRÓ CSÁ NYI A. (ed.): *Progress in geography in the European capital of culture 2010.* Geographia Pannonica Nova, 3. Pécs, pp. 115-123.
5. **KITANICS M.** (2007): *Grófnőből királyné: albán tündérmese és realitás a korabeli magyar sajtó tükrében.* – *Mediterrán és Balkán Fórum* 3. PTE FI KMBTK, Pécs, pp. 18-27.

Szerkesztések

1. PAP N.–**KITANICS M.** (2010): *Albánok.* *Balkán füzetek* 9. PTE TTK FI KMBTK, Pécs, 110 p.